

Henryka Ilgiewicz (WILNO)
ORCID 0000-0002-4504-5638

Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)

DOI 10.25951/3298

SUMMARY

The Institute for Scholarly Research on Eastern Europe in Wilno (1930–1939)

The Institute for Scholarly Research on Eastern Europe in Wilno functioned from 1930 to 1939. It was established on the initiative of Stefan Ehrenkretz and other professors of the Department of Law and Social Sciences at Stefan Batory University in Wilno. A Higher School of Political Science was established at the same time as the Institute. Members of the Institute consisted of notable Polish scholars, writers, journalists along with social and political activists. The Institute's purpose was to conduct research on economic, cultural, social and political questions, to research the formation of government structures in the lands between the Baltic and Black Seas, as well as to study the peoples of these lands and to propagate this knowledge. In this connection the Institute acquired impressive library collections of the newest literature on these topics. It organized public readings and presentations. It published two scholarly magazines, "The Yearbook of the Institute for Scholarly Research on Eastern Europe in Wilno" and "Balticoslavica", along with a series of books. It formed and maintained contacts with many scholars, institutions and academic associations both in Poland and abroad. In the relative short period of time during which it operated, the Institute became an important scholarly center and made a significant contribution to the research of events, politics, culture and the economies of neighboring countries.

KEYWORDS: Wilno, Institute for Scholarly Research on Eastern Europe, publications of the Institute for Scholarly Research on Eastern Europe in Wilno, Wilno academic institutions in the interwar period, Soviet research.

STRESZCZENIE

Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie działał w latach 1930–1939. Powstał z inicjatywy Stefana Ehrenkrewtza i innych profesorów Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego. Jednocześnie przy instytucie zastała założona Wyższa Szkoła Nauk Politycznych. Instytut działał jako społeczne badawcze stowarzyszenie, korzystające ze wsparcia państwa. Jego członkami byli wybitni polscy uczeni, literaci, publicyści, działacze społeczni i polityczni. Celem Instytutu było badanie pod względem gospodarczym, kulturalnym, społecznym i politycznym ziem i formacji państwowych położonych między Morzem Czarnym a Bałtykiem oraz ludów tereny te zamieszkujących, a także szerzenie o nich wiedzy. W tym celu Instytut zgromadził pokaźne zbiory biblioteczne najnowszej literatury, organizował odczyty publiczne, wydawał czasopisma naukowe „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie”, „Balticoslavica” oraz serię książek, nawiązał i utrzymywał kontakty z wieloma uczonymi, instytucjami oraz społecznymi stowarzyszeniami naukowymi w kraju i za granicą. W stosunkowo krótkim czasie działalności Instytut stał się ważnym ośrodkiem naukowym i wniósł znaczący wkład w badania dziejów, polityki, kultury oraz spraw gospodarczych krajów sąsiednich.

SŁOWA KLUCZOWE: Wilno, Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, wydawnictwa Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, wileńskie instytucje naukowe w okresie międzywojennym, badania sowietologiczne.

Wprowadzenie

Pomysł założenia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie powstał w wileńskim środowisku akademickim. Profesorowie Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego (USB) pod kierownictwem Stefana Ehrenkrewtza w 1929 r. opracowali projekt, który dzięki poparciu ówczesnego ministra reform rolnych Witolda Staniewicza i podsekretarza stanu w Prezydium Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej Janusza Jędrzejewicza został zaakceptowany przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP). Ramowa koncepcja Instytutu była oparta na zmodyfikowanych wzorach niemieckich, zwłaszcza Instytutu Europy Wschodniej (Osteuropa-Institut) we Wrocławiu. Według tej koncepcji Instytut miał działać jako badawcze stowarzyszenie, korzystające ze wsparcia państwa. Ponadto przy Instytucie miała powstać Wyższa Szkoła Nauk Politycznych (SNP). Organizatorzy Instytutu powołali grupę członków założycieli (zostali nimi wybitni politycy, przedstawiciele nauki i kultury) oraz dopracowali statut Instytutu i Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Statut Instytutu postanowieniem wileńskiego

wojewody Władysława Raczkiewicza z 17 stycznia 1930 r. wciągnięto do Rejestru Stowarzyszeń i Związków pod nr 1171¹. Pierwszy statut Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej zatwierdził 19 lutego 1930 r. minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego prof. Sławomir Czerwiński².

Ze względów propagandowych nowo powstającej instytucji postarano się nadać jak największy rozgłos. Pierwsze ogólne zebranie członków Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie odbyło się 22 lutego 1930 r. w gmachu Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie. Na zebranie przybyli: rektor USB ks. prof. Czesław Falkowski, ministrowie Sławomir Czerwiński i Witold Staniewicz, wojewoda Władysław Raczkiewicz, prezydent Wilna Józef Folejewski, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej i Biblioteki Wróblewskich Stefan Rygiel, prof. Ernest Blesse i dr Benjamin Ziws z Łotwy.

Po rozpoczęciu zebrania przez dr. Jana Rozwadowskiego, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego, głos zabrali: Sławomir Czerwiński, Czesław Falkowski, Józef Folejewski oraz Stefan Rygiel, a dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB prof. Stefan Ehrenkrenz wygłosił wykład inauguracyjny na temat „Wschód i Zachód”. Po zakończeniu przemówień przyjęto do wiadomości i uzupełniono listę członków zwyczajnych, wybrano władze Instytutu (Radę Administracyjną, prezesa i dyrektora Instytutu), nakreślono plan prac i projekt budżetu Instytutu na okres półtoraroczny (do 31 lipca 1931)³.

¹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (Państwowe Archiwum Centralne Litwy, dalej: LCVA), sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, k. 23, Pismo starosty grodzkiego wileńskiego do Pana wojewody wileńskiego, Wydziału Bezpieczeństwa w sprawie rejestracji statutu Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, Wilno, dn. 17 stycznia 1930 r.; sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, k. 22, Pismo Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego, Wydziału Bezpieczeństwa do starosty grodzkiego w Wilnie w sprawie rejestracji statutu Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, Wilno, dn. 20 stycznia 1930 r.; J. Różewicz, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. B. Sordylowa, Warszawa 1994, s. 60; M. Kornat, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii*, „Kwartalnik Historyczny” 2000, t. 107, nr 3, s. 43–46; tenże, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej: Geneza, dzieje i dorobek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Zeszyty Historyczne” 2000, t. 134, s. 7–14.

² *Statut stowarzyszenia „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej”*, Warszawa 1930; *Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej: Statut*, Warszawa 1930.

³ *Inauguracja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie” 1929, t. 6, z. 1–4, s. 715; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Ba-*

Nazajutrz, tj. 23 lutego 1930 r., w Pałacu Reprezentacyjnym (obecnie Pałac Prezydencki) w Wilnie odbyło się uroczyste otwarcie Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Tego dnia o godzinie 14.30 przybyłych na uroczystość gości i przedstawicieli społeczeństwa wileńskiego podejmował wojewoda Władysław Raczkiewicz. W czasie przyjęcia wygłosił on przemówienie powitalne. Odpowiedział mu nowo wybrany prezes Instytutu prof. Jan Rozwadowski. Następnie o godzinie 17.00 w sali pałacu rozpoczęło się uroczyste zebranie, na którym byli obecni wszyscy przybyli do Wilna dostojni goście, władze miasta i województwa wileńskiego, profesorowie USB z rektorem ks. prof. Czesławem Falkowskim, przedstawiciele innych instytucji i organizacji społecznych, osoby duchowne różnych wyznań oraz zaproszeni dziennikarze. Otworzył je prof. Rozwadowski. Powitał on zebranych w sali gości oraz przedstawicieli wileńskiej społeczności i podziękował wszystkim, którzy przyczynili się do powstania Instytutu. Następnie głos zabrał minister Sławomir Czerwiński. W przemówieniu podkreślił, że powstanie tak ważnej placówki w Wilnie, mającej na celu poznanie krajów sąsiednich, przypisać należy inicjatywie i pracy społecznej. Po nim przemawiali: wojewoda Władysław Raczkiewicz, rektor Czesław Falkowski, dyrektor biblioteki Stefan Rygiel, prezydent miasta Józef Folejewski, dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB prof. Stefan Ehrenkreutz. Po zakończeniu przemówień na wniosek dyrektora Janusza Jędrzejewicza uchwalono treść depesz do prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Ignacego Mościckiego, marszałka Józefa Piłsudskiego, premiera Kazimierza Bartla oraz wysłuchano prelekcji prof. Jana Rozwadowskiego na temat racji bytu Instytutu. Uroczystość inauguracyjną zakończono koleżeńskim obiadem w słynnym wileńskim hotelu George⁴.

Następnego dnia (24 lutego 1930) w Auli Kolumnowej USB odbyło się uroczyste nadanie tytułu doktora honoris causa filozofii prof. Janowi Rozwadowskiemu. Na tę uroczystość przybyli członkowie Senatu USB, wojewoda Władysław Raczkiewicz, ks. biskup Władysław Bandurski, przedstawiciele władz i społeczeństwa, prof. i liczna młodzież akademicka. Najpierw głos zabrał rektor Czesław Falkowski. Przypomniął on zasługi prof. Rozwadowskiego w dziedzinie językoznawstwa i pracy społecznej. Następnie przemawiał dziekan Wydziału Humanistycznego USB prof. Stefan Glixelli, podkreślając łączności między Uniwersytetem Jagiellońskim a uczelnią wileńską. Po zakończeniu przemówienia wręczył on prof.

dawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r., „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1933, t. 1, s. 253.

⁴ *Uroczystość otwarcia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Słowo” 1930, nr 46(2256), 25 lutego, s. 3.

Janowi Rozwadowskiemu dyplom doktora honorowego. Profesor Rozwadowski podziękował za zaszczytne odznaczenie i wygłosił krótki wykład na temat nowych zagadnień ustrojowych w życiu uniwersyteckim⁵.

O powstaniu Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, jego celach i zadaniach rozesłano informację do instytucji i społecznych towarzystw naukowych, a szersze kręgi społeczeństwa zostały o tym poinformowane na łamach prasy wileńskiej⁶.

Członkowie

Instytut składał się z członków zwyczajnych, korespondentów i honorowych⁷. Członkiem zwyczajnym mógł zostać obywatel Rzeczypospolitej Polskiej, zaproszony przez Radę Administracyjną Instytutu na wniosek Zarządu. Liczba członków zwyczajnych nie mogła przekraczać 50 (zazwyczaj było ich mniej)⁸. Członkowie zwyczajni mieli głos decydujący na zebraniach ogólnych Instytutu, wybierali i mogli być wybrani do jego władz, otrzymywali bezpłatnie wydawnictwa Instytutu, mieli wolny wstęp na wykłady, odczyty, zjazdy i posiedzenia uroczyste urządzone przez Instytut⁹.

Lista członków zwyczajnych, skompletowana na zebraniu ogólnym 23 lutego 1930 r., wynosiła 35 osób. Pierwszymi członkami zwyczajnymi zostali: Witold Abramowicz, działacz polityczny; Stanisław Arnold, historyk, prof. Uniwersytetu Warszawskiego; Franciszek Bujak, prof. Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie; Ludwik Chomiński, działacz polityczny; Piotr Dunin-Borkowski, prezydent (burmistrz) Lwowa; Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa, etnolog, prof. USB; Józef Folejewski, prezydent (burmistrz) Wilna; Iwo Jaworski, prawnik, prof. USB; Janusz Jędrzejewicz, działacz polityczny; Zygmunt Jundziłł, adwokat i prof. procedury cywilnej USB; Ludwik Kolankowski, historyk; Tadeusz Kowalski, orientalista; Bronisław Krzyżanowski, adwokat, senator; Jan Kucharzewski,

⁵ Tamże.

⁶ *Inauguracja Instytutu*, s. 715; *Ukonstytuowanie się Instytutu Badania Europy Wschodniej*, „Słowo” 1930, nr 45(2255), 23 lutego, s. 3; *Uroczystość otwarcia Instytutu*, s. 3; *Echa otwarcia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Serdeczne gratulacje i życzenia z zagranicy*, „Kurier Wileński” 1930, nr 51(1693), 2 marca, s. 3.

⁷ *Statut stowarzyszenia*, § 5.

⁸ Tamże, § 6.

⁹ Tamże, § 7.

historyk prawa, polityk; Wacław Lednicki, literaturoznawca i krytyk literacki; Stanisław Mackiewicz, redaktor dziennika „Słowo”; Teofil Emil Modelski, historyk, archiwista, prof. USB; Kazimierz Nitsch, językoznawca, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego; Kazimierz Okulicz, publicysta i redaktor dziennika „Kurier Wileński”; Jan Otrębski, językoznawca, prof. USB; Stanisław Paprocki, sekretarz generalny Instytutu Spraw Narodowościowych w Warszawie; Jan Piłsudski, prawnik, działacz polityczny; Jan Rozwadowski, językoznawca, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego; Stefan Rygiel, dyrektor Biblioteki USB i Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich; Władysław Semkowicz, historyk mediewista; Witold Staniewicz, ekonomista, minister reform rolnych; Stanisław Swianiewicz, prawnik, ekonomista; Marian Świechowski, działacz polityczny, publicysta; Leon Wasilewski, publicysta, dyplomata, historyk; Joachim Wołoszynowski, polityk, dziennikarz; Seweryn Wysłouch, historyk prawa, docent USB; Władysław Zawadzki, ekonomista, prof. USB; Marian Zdziechowski, literaturoznawca, filozof, prof. USB¹⁰.

W następnych latach na liście członków nastąpiły zmiany. W 1931 r. na mocy uchwały Rady Administracyjnej na członków zwyczajnych Instytutu zostali poproszeni: Erwin Koschmieder, językoznawca, prof. USB, Władysław Wielhorski, politolog, dyrektor SNP, Hadży Seraja Szapszał, karaïmski duchowny i działacz kultury; w 1935 r. – Stanisław Kętrzyński, historyk, prof. Uniwersytetu Warszawskiego, w latach 1935–1939 prezes Instytutu; w 1936 r. – Aleksander Prystor, działacz polityczny, senator¹¹. Ponadto członkami Instytutu i jego Rady byli: Stanisław Bagiński, adwokat, działacz polityczny; Teodor Bujnicki, literat, wydawca; Henryk Łowmiański, historyk, prof. USB; Bolesław Wilanowski, prof. USB; Stanisław Zajączkowski, historyk, prof. USB¹².

Członkiem korespondentem mógł zostać obywatel Rzeczypospolitej Polskiej lub obcokrajowiec zajmujący się sprawami wchodzącymi w zakres zainteresowań

¹⁰ *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu*, s. 253; M. Kornat, *Instytut Naukowo-Badawczy*, s. 46–47; tenże, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej*, s. 14.

¹¹ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, Stowarzyszenie „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej”, k. 5; *Sprawozdanie ogólne prezesa Zarządu Instytutu profesora dr-a Stefana Ehrenkretza z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, wygłoszone na Zebraniu Ogólnym członków Instytutu 11 grudnia 1932 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1933, t. 1, s. 257.

¹² Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių biblioteka (Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów, dalej: LMAVB, RS), sygn. F. 9, b. 3299, k. 4, *Sprawozdanie Prezesa Zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1.IV.1938 do 31 marca 1939 r.*; LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 314, k. 12, *Curriculum Vitae* Stanisława Zajączkowskiego z 21 czerwca 1936 r.

Instytutu. Członków korespondentów miała przyjmować Rada Administracyjna Instytutu na wniosek Zarządu¹³. Tytuł członka honorowego miano nadawać uchwałą zebrania ogólnego na wniosek Rady Administracyjnej za wyjątkowe zasługi na polu pracy publicznej lub za ofiarną pracę na rzecz Instytutu¹⁴. Członkowie korespondenci i honorowi korzystali z wszelkich uprawnień członków zwyczajnych Instytutu z wyjątkiem prawa wyborczego. W zachowanej dokumentacji nie ma jednak danych o przyjęciu członków honorowych i członków korespondentów¹⁵.

Członkowie Instytutu zbierali się na zebrania ogólne, na których zatwierdzali sprawozdanie z działalności i budżet, wybierali Radę Administracyjną, Komisję Rewizyjną oraz prezesa¹⁶. Rada Administracyjna zatwierdzała plan pracy, składała opracowany przez Zarząd preliminarz budżetu do zatwierdzenia na zebraniu ogólnym, powoływała sekcje naukowe i komisje, mianowała i odwoływała dyrektora Instytutu oraz powoływała stałych profesorów uczelni, decydowała w sprawie nabywania nieruchomości i przyjmowania darowizn. Posiedzenia Rady Administracyjnej odbywały się w miarę potrzeby, ale nie rzadziej niż raz do roku¹⁷.

Na czele Rady stał prezes Instytutu, wybierany na zebraniu ogólnym. W latach 1930–1935 funkcję tę pełnił Jan Rozwadowski, a w latach 1935–1939 – Stanisław Kętrzyński. W skład pierwszej Rady Administracyjnej, wybranej na zebraniu walnym 22 lutego 1930 r., wchodził: Witold Abramowicz, Stanisław Arnold, Franciszek Bujak, Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa, Jan Kucharzewski, Kazimierz Nitsch, Kazimierz Okulicz, Jan Piłsudski, Jan Rozwadowski, Stefan Rygiel, Witold Staniewicz, Marian Świechowski, Władysław Zawadzki oraz Marian Zdziechowski¹⁸.

Organem wykonawczym był Zarząd; wybierany przez Radę Administracyjną. Załatwiał sprawy bieżące, przygotowywał wnioski i budżet na zebranie Rady Administracyjnej, wybierał redaktora odpowiedzialnego wydawnictw Instytutu. Skład pierwszego Zarządu tworzyli: prezes Stefan Ehrenkreutz, wiceprezes Jan Piłsudski, skarbnik Witold Abramowicz, sekretarz Kazimierz Okulicz, członek Zarządu Janusz Jędrzejewicz, dyrektor Instytutu i jednocześnie SNP. Do komisji

¹³ *Statut stowarzyszenia*, § 7.

¹⁴ Tamże, § 8.

¹⁵ Tamże, § 10.

¹⁶ Tamże, § 15.

¹⁷ Tamże, § 11–14.

¹⁸ *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu*, s. 253–254; *Ukonstytuowanie się Instytutu*, s. 3; J. Róziewicz, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, s. 60; M. Kornat, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej*, s. 14–15.

rewizyjnej wybrano mecenasa Stanisława Bagińskiego, Józefa Folejewskiego oraz Bronisława Krzyżanowskiego¹⁹.

W latach następnych skład Rady, Zarządu i Komisji Rewizyjnej nieco się zmieniał. W 1931 r., po zrzeczeniu się udziału w Radzie przez Franciszka Bujaka, na jego miejsce wybrano Janusza Jędrzejewicza, a do Zarządu za Jędrzejewicza wszedł nowo mianowany dyrektor Instytutu i SNP Władysław Wielhorski. W 1935 r. Kazimierza Okulicza na stanowisku sekretarza Zarządu zastąpił literat Teodor Bujnicki²⁰. W roku sprawozdawczym 1938/1939 skład Rady był następujący: Stanisław Kętrzyński (prezes Instytutu), Witold Abramowicz, Stanisław Arnold, Stanisław Bagiński, Stefan Ehrenkretz, Janusz Jędrzejewicz, Jan Kucharzewski, Bronisław Krzyżanowski, Henryk Łowmiański, Kazimierz Okulicz, Jan Piłsudski, Witold Staniewicz, Hadży Seraja Szapszał oraz Bolesław Wilanowski. Członkami Zarządu w tym czasie byli: prezes Stefan Ehrenkretz, wiceprezes Witold Abramowicz, sekretarz Bolesław Wilanowski, skarbnik Stanisław Bagiński, członek Władysław Wielhorski, dyrektor Instytutu i SNP. Komisję Rewizyjną tworzyli: Józef Folejewski, Iwo Jaworski, Zygmunt Jundziłł²¹.

Działalność

Celem Instytutu, jak głosił statut, było: „badanie pod względem historycznym, geograficznym, gospodarczym, kulturalnym, społecznym i politycznym ziem i formacji państwowych położonych między morzem Czarnym a Bałtyckim oraz ludów, tereny te zamieszkujących”, a także „szerzenie wiedzy o wspomnianych terenach i ludach”²². Dla osiągnięcia tych celów Instytut mógł organizować sekcje naukowe oraz komisje mające za zadanie prowadzenie badań w zakresie zainteresowań Instytutu, mieć własne wydawnictwa, bibliotekę i archiwum, organizować nauczanie w formie stałej uczelni oraz cyklów odczytów i wykładów publicznych, urządzać zjazdy i wycieczki naukowe²³.

¹⁹ *Statut stowarzyszenia*, § 16–17.

²⁰ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, k. 2, Władze Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, Wilno, dn. 23 września 1933.

²¹ LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4r, Sprawozdanie Prezesa zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1.IV.1938 do 31 marca 1939 r.

²² *Statut stowarzyszenia*, § 2.

²³ Tamże, § 3.

Sprawy lokalowe i finansowe

Przed przystąpieniem do wykonania podjętych zadań kierownictwo Instytutu musiało rozwiązać sprawę lokalu i stworzyć materialne warunki dla pracy naukowej i dydaktycznej. Postanowiono skorzystać z lokalu Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, któremu obie instytucje podlegały, przychylnie potraktowało ten pomysł i Instytut został rozlokowany w byłym pałacu Tyszkiewiczów w Wilnie, zakupionym przez MWRiOP dla Biblioteki²⁴. Początkowo (od 15 lutego 1930) zarówno Instytut, jak i SNP korzystały z pomieszczeń w niewykończonym jeszcze wtedy gmachu potyszkiewiczowskim w skrzydle od ul. Arsenalskiej na mocy tymczasowego porozumienia z kierownictwem biblioteki. Po zakończeniu remontu w październiku 1931 r. Instytut otrzymał nowy, o wiele większy lokal na I piętrze gmachu z oddzielnym wejściem, całkowicie odizolowany od pomieszczeń bibliotecznych²⁵.

Dalsze korzystanie przez Instytut z lokalu biblioteki wymagało uregulowania prawnego, toteż ówczesny kierownik Biblioteki Wróblewskich Erwin Koschmieder i przedstawiciel dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej Władysław Wielhorski 4 czerwca 1932 r. podpisali umowę zaakceptowaną przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej i Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Tekst umowy wysłano do MWRiOP do zatwierdzenia. W Warszawie umowę rozpatrzono, ale jej nie zatwierdzono, wskazując na potrzebę zmiany poszczególnych punktów²⁶. Uzgodnienie tekstu umowy trwało ponad rok i dopiero 13 lipca 1933 r. została ona zatwierdzona przez MWRiOP²⁷. Na jej mocy Biblioteka oddawała do dyspozycji Instytutu i SNP część gmachu

²⁴ LCVA, sygn. F. 285, ap. 1, b. 2, k. 8, Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Zarządu Fundacji im. Wróblewskich [Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich], Warszawa, dn. 24 stycznia 1930 r.

²⁵ Tamże, b. 5, k. 20, Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 rok, Wilno, dn. 25 marca 1932.

²⁶ LMAVB, RS, sygn. F. 75/2, k. 140, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Dyrekcji Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, Warszawa, dn. 13 lipca 1933 r.

²⁷ Tamże, k. 136, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Departamentu IV Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, Wilno, dn. 10 czerwca 1933 r.; tamże, sygn. F. 75/2, k. 138, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Dyrekcji Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, Warszawa, dn. 19 kwietnia 1933 r.

(salę na pierwszym piętrze od ul. Arsenalskiej 8 oraz 3 pokoje na półpiętrze od podwórza), a Instytut zobowiązywał się płacić za światło według zainstalowanego licznika, utrzymywać udzielony mu lokal w należytym porządku i naprawiać wszelkie uszkodzenia²⁸.

W latach następnych w miarę rozwoju Instytutu i SNP Biblioteka udostępniła im dodatkowe pomieszczenia. W czerwcu 1934 r. przedstawiciel dyrekcji Instytutu sekretarz Teodor Bujnicki przejął od przedstawiciela Biblioteki, sekretarza Stefana Wiśniewskiego, przeznaczony dla Instytutu lokal, składający się z 5 pokoi i 2 dużych sal oraz korytarza „świeżo odremontowanych z wszystkimi zamkami i kluczami, nową instalacją elektryczną oraz całe szyby w oknach i drzwiach pomalowanych olejną farbą”²⁹.

Działalność Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i SNP była finansowana przez MWRiOP, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW) oraz inne instytucje państwowe. Sporadycznie dostawano wsparcie również od Magistratu miasta Wilna i organizacji społecznych. Część wydatków szkoły pokrywano z opłat słuchaczy. Z preliminarza budżetowego na czas 1 lutego–31 lipca 1930 r. wynika, że dochody Instytutu i SNP wynosiły 55 650 zł (subwencja MSZ – 18 000 zł, subwencja MWRiOP – 15 000 zł, subwencja MSW – 8000 zł, zapomoga Magistratu miasta Wilna – 3500 zł, zapomoga Towarzystwa Kultury i Oświaty – 8000 zł, opłaty słuchaczy – 2250 zł, wpisy słuchaczy – 900 zł). Wydatki w tym samym czasie wynosiły 39 540 zł (wydatki na prace sekcji – 3000 zł, biblioteka i czytelnia – 3000 zł, pensja redaktora wydawnictw – 1500 zł, pensja dyrektora – 6000 zł, fundusz dyspozycyjny prezesa Zarządu – 1500 zł, wykłady profesorów stałych – 5040 zł, ćwiczenia – 720 zł, języki obce – 2880 zł, wykłady luźne – 1500 zł, zwrot kosztów podróży – 1000 zł, pensja sekretarza – 1200 zł, maszynistka – 300 zł, woźny – 900 zł, kancelaria, druki – 1000 zł, światło – 500 zł, umeblowanie i adaptacja pomieszczeń – 6500 zł, pomoce naukowe – 2000 zł, nieprzewidziane – 1000 zł)³⁰.

²⁸ LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 7/2, k. 141, Umowa podpisana przez kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie prof. dr. Erwina Koschmiedera imieniem Skarbu Państwa z jednej strony i przedstawiciela dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie inż. Władysława Wielhorskiego z drugiej strony, Wilno, dn. 4 czerwca 1932 r.

²⁹ Tamże, k. 121, Protokół przejęcia przydzielonego lokalu do użytku Dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie przez Dyrekcję Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, Wilno, dn. 5 czerwca 1934 r.

³⁰ Tamże, k. 169, Budżet Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej na czas od 1.II. 1930 r. do 31.VII. 1930 r.

W miarę rozwoju działalności Instytutu i Szkoły wydatki i dochody wzrastały. W preliminarzu budżetowym na drugi rok akademicki (od 1 sierpnia 1930 do 31 lipca 1931) dochody planowano w wysokości 84 880 zł (opłaty słuchaczy – 12 000 zł, wpisy słuchaczy – 1500 zł, saldo z roku ubiegłego – 16 110 zł, subwencja MSZ – 24 000 zł, subwencja MSW – 12 000 zł, subwencja MWRiOP – 19 270 zł), wydatki również w wysokości 84 880 zł (wydatki na prace sekcji – 6000 zł, biblioteka i czytelnia – 5000 zł, pensja redaktora wydawnictw – 3000 zł, pensja dyrektora – 12 000 zł, fundusz dyspozycyjny prezesa Zarządu – 3000 zł, wydawnictwo – 4000 zł, wykłady profesorów stałych – 20 160 zł, ćwiczenia – 5000 zł, języki obce – 11 520 zł, wykłady luźne – 4000 zł, zwrot kosztów podróży – 2000 zł, pensja sekretarza – 2400 zł, maszynistka – 1000 zł, woźny – 1800 zł, kancelaria, druki – 1000 zł, światło, opał – 1000 zł, nieprzewidziane – 2000 zł)³¹.

W latach następnych pogłębiający się kryzys gospodarczy sprawił, że nie zawsze dostawano sumy przewidziane w preliminarzu budżetowym. Ze sprawozdań finansowych Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i SNP za czas 1 sierpnia 1931–1 sierpnia 1932 r. wynika, że w tym okresie zamiast planowanych 132 940 zł otrzymano 127 096 zł. Ze względu na ograniczone środki znacznie zmniejszono wydatki na prace sekcji, zakupy literatury do biblioteki, wydawnictwo, wycieczki i inne imprezy. Zwiększono zaś sumy wyznaczane przez Instytut na pokrycie wydatków SNP. Ogólne wydatki Szkoły w okresie sprawozdawczym wynosiły 55 889 zł. Tylko nieznaczną ich część (14 867 zł) pokryto z opłat słuchaczy, pozostała z subwencji Instytutu, który musiał wydzielić na ten cel 41 022 zł zamiast planowanych 32 940 zł. Niedobór w dochodach placówki powstawał głównie z powodu zaległości opłat za naukę³².

Kierownictwo Instytutu i SNP, rozumiejąc trudne położenie gospodarcze w kraju, starało się ograniczyć wydatki. Preliminarz na rok akademicki 1935/36 przewidywał budżet w wysokości 97 000 złotych (subwencja MSZ – 40 800 zł, subwencja MSW – 12 000 zł, subwencja MWRiOP – 12 000 zł, subwencja Funduszu Kultury Narodowej – 10 000 zł, pozostałe – z opłat słuchaczy SNP w Wilnie), na rok akademicki 1936/1937 – 96 630 zł (subwencja MSZ – 43 200 zł, subwencja MSW – 10 800 zł, subwencja MWRiOP – 12 000 zł, subwencja Funduszu Kultury Narodowej – 10 000 zł, pozostałe – z opłat słuchaczy SNP w Wilnie). Niestety,

³¹ Tamże, k. 170, Budżet Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej na czas od 1.VIII. 1930 r. do 31.VII. 1931 r.

³² LMAVB, sygn. F. 9, b. 3299, s. 9r, Sprawozdanie rachunkowe Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie za czas od 1 VIII 1931 r. do 1 VIII 1932 r.; tamże, k. 9v, Sprawozdanie rachunkowe Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie za czas od 1 VIII 1931 r. do 1 VIII 1932 r.

z powodu ograniczeń finansowych budżet Instytutu i SNP w Wilnie w roku akademickim 1935/36 zamknięty został kwotą około 81 000 zł. Powstały wówczas niedobór w budżecie pokryto z dotacji MWRiOP (30 000 zł) oraz Sztabu Głównego (który wpłacił 13 200 zł jako wpisowe za studia oficerów – słuchaczy SNP w Wilnie). Poza tym Wydział Wschodni MSZ udzielał niedużych subwencji na rzecz Referatu Litewskiego. Środki wydzielane przez Fundusz Kultury Narodowej były przeznaczane na wydawnictwo. Z podobnymi trudnościami finansowymi Instytut i SNP borykały się praktycznie do II wojny światowej³³.

Biblioteka

Kierownictwo Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej od momentu jego uruchomienia poświęcało wiele uwagi kompletowaniu biblioteki literatury naukowej i dydaktycznej, odpowiadającej potrzebom pracowników i słuchaczy. 12 listopada 1930 r. po pewnych wstępnych przygotowaniach bibliotekę Instytutu oddano do użytku (na razie wewnętrznego) członków Instytutu oraz profesorów i słuchaczy SNP. Księgozbiór początkowo składał się z kilkuset książek i 88 tomów czasopism zakupionych przez Instytut oraz darowanych przez założycieli. W latach następnych zbiory biblioteki ciągle wzrastały. W końcu 1931 r. biblioteka Instytutu posiadała 471 książek, 135 tytułów wydawnictw ciągłych i czasopism, w końcu 1932 r. – 1314 książek, 385 tytułów wydawnictw ciągłych i czasopism oraz 33 mapy³⁴.

Początkowo podręczna biblioteka Instytutu nie miała wydzielonego oddzielnego pomieszczenia i mieściła się w salach, w których odbywały się wykłady. W 1931 r. czytelnię dla pracowników i słuchaczy SNP urządzono w oddzielnej sali, udostępnionej przez Bibliotekę Państwową im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. Zakupiono niezbędne meble: stół, krzesła, biurko, 3 półki na czasopisma oraz 2 szafy biblioteczne. Później w tej sali postanowiono urządzić Muzeum Ikonograficzne Wilna, a Instytutowi na rozmieszczenie księgozbioru oddano 2 pokoje na półpiętrze parteru³⁵.

³³ M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*, Kraków 2003, s. 42–43.

³⁴ LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 23/1, k. 6–7, Sprawozdanie z działalności Biblioteki Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej za I i II semestr 1930/1931 r.; *Sprawozdanie ogólne prezesa Zarządu Instytutu*, s. 259.

³⁵ LCVA, sygn. F. 285, ap. 1, b. 5, Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r., Wilno, dn. 25 marca 1930 r., k. 20.

W miarę wzrastania zbiorów bibliotecznych Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz SNP powstały trudności z ich rozmieszczeniem i porządkowaniem, postanowiono więc przekazać je Bibliotece Wróblewskich. W 1933 r. na mocy umowy z 4 czerwca 1932 r., zatwierdzonej przez MWRiOP 13 lipca 1933 r., Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej przekazał Bibliotece tytułem depozytu wieczystego swój księgozbiór oraz zobowiązał się przekazywać dalsze nabytki z wyjątkiem dzieł o charakterze podręcznym, potrzebnych pracownikom naukowym Instytutu. Biblioteka zaś udostępniała pracownikom naukowym Instytutu, personelowi profesorskiemu oraz słuchaczom SNP bezpłatne korzystanie z całego jej księgozbioru³⁶.

Zbiory Instytutu przekazane Bibliotece Wróblewskich systematycznie wrosły. W 1933 r. depozyt Instytutu w Bibliotece liczył ok. 6000 tomów, w 1935 r. – ok. 11 000 tomów, w 1937 r. – ok. 13 000 tomów książek i czasopism, a ponadto: 500 tomów dubletów, 171 tomów niezinventaryzowanych i nieskatalogowanych wydawnictw ciągłych i czasopism, 8 atlasów, 85 map i 38 tablic (wykresów i schematów)³⁷. W końcu 1939 r. jego depozyt w Bibliotece Wróblewskich (Instytut wtedy już nie działał, a Biblioteka była oddana Ministerstwu Oświaty Litwy) liczył około 16 000 tomów książek i czasopism³⁸.

Zbiory Instytutu w Bibliotece Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich porządkowali dwaj opłacani przez Instytut pracownicy: Marian Pieciukiewicz i Maria Obrubańska. Katalogowali oni napływające do biblioteki książki, czasopisma i wydawnictwa ciągle według instrukcji MWRiOP. Ponadto Obrubańska prowadziła czytelnię książek, a Pieciukiewicz czytelnię tzw. sowietików³⁹.

³⁶ LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 7/2, k. 141, Umowa podpisana przez kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie prof. dr. Erwina Koschmiedera imieniem Skarbu Państwa z jednej strony i przedstawiciela dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie inż. Władysława Wielhorskiego z drugiej strony, Wilno, dn. 4 czerwca 1932 r.

³⁷ Tamże, sygn. F. 75, b. 13/4, k. 324–327, Uwagi do tablicy statystycznej zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za rok 1937; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1934, t. 9, s. 451; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, tamże, 1936, t. 11, s. 812; 1937, t. 12, s. 682.

³⁸ LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 242, k. 2, Pranešimas apie Valstybine Vrublevskių vardo Biblioteką Vilniuje.

³⁹ Tamże, sygn. F. 75, b. 7/2, k. 142, Umowa dodatkowa Nr 2, zawarta przez Kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie Dr. Stefana Burhardta i Dyrektora Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodnie w Wilnie Dr. Władysława Wielhorskiego dn. 21 stycznia 1935 r.

W czytelni sowietików, urządzonej po przejęciu księgozbioru Instytutu przez Bibliotekę Wróblewskich w depozyt wieczysty, przechowywano wszystkie wydawnictwa sowieckie, deponowane przez Instytut, nabyte przez samą Bibliotekę oraz przysyłane przez Starostwo Grodzkie Wileńskie wydawnictwa skonfiskowane na pocztę. Książki były ustawiane w szafach otwartych w czytelni i na galerii, bieżące dzienniki i czasopisma rozkładane na półkach, a mapy rozwieszane na stojaku⁴⁰.

W 1935 r. powołano specjalną komisję odpowiedzialną za nabywanie literatury naukowej na potrzeby Instytutu i SNP. Pozyskana literatura uzupełniała depozyt Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Bibliotece Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. Przewodniczącym komisji zakupów był z racji zajmowanego stanowiska kierownik Biblioteki Stefan Burhardt, sekretarzem – Marian Pieciukiewicz, skarbnikiem – Teodor Bujnicki, przedstawicielkami Biblioteki – Helena Drège i Anna Przyłuska, przedstawicielami Instytutu – Erwin Koschmieder, Wiktor Sukiennicki, Stanisław Swianiewicz i Henryk Łowmiański. Posiedzenia komisji odbywały się zwykle raz na miesiąc, z wyjątkiem wakacji letnich. W razie nieobecności Sukiennickiego na posiedzeniach komisji zastępował go Jerzy Wiszniewski, w razie nieobecności Swianiewicza – Franciszek Ancewicz⁴¹. Wypisywano i kupowano głównie czasopisma oraz książki Związku Sowieckiego w językach rosyjskim, ukraińskim i białoruskim⁴².

Sporo wydawnictw zagranicznych otrzymywano z wymiany z instytucjami i towarzystwami naukowymi Anglii, Austrii, Bułgarii, Czechosłowacji, Estonii, Finlandii, Jugosławii, Litwy, Łotwy, Niemiec, Szwecji, Włoch, ZSSR. Tą drogą otrzymywano czasopisma, wydawnictwa ciągłe, dysertacje. Przeważały wydawnictwa z nauk humanistycznych, takich jak: filologia, literatura, etnografia, krajoznawstwo, prahistoria, historia, archeologia⁴³.

Książki nabywano przeważnie za pośrednictwem 3 firm księgarskich w Wilnie. Literaturę naukową polską kupowano w księgarni Gebethnera i Wolfa, litewską –

⁴⁰ Tamże, sygn. F. 75, b.12/2, k. 207–210, Czytelnia „Sowietików” [Sprawozdanie za rok 1937].

⁴¹ Tamże, sygn. F. 75–13/2, s. 148–149, Sprawozdanie [Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich] za rok 1935.

⁴² Tamże, sygn. F. 75, b. 23/3, k. 138 – 140, Wykaz czasopism sowieckich dla Biblioteki Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie za rok 1935.

⁴³ Tamże, sygn. F. 75, b. 23/1, k. 17–19, Wykaz instytucji zagranicznych, biorących udział w wymianie międzynarodowej zamian za przesłany Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie „Balticoslavica”; tamże, sygn. F. 57, b. 23/1, k. 22–30, Dziennik podawczy Biblioteki Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, Wilno 1934–1937; tamże, sygn. F. 75, b. 23/2, k. 35–44, Wydawnictwa Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej (dary i wymiana).

w księgarni Marii Szłapelisowej (lit. Marija Šlapelienė), sowiecką – w księgarni Jakuba Girszowskiego. Dzieła antykwarskie nabywano w różnych księgarniach według katalogów. Poszczególne dzieła rosyjskie sprowadzano z księgarni „Międzynarodnaja Kniga” w Moskwie za pośrednictwem Jakuba Girszowskiego. Korzystano także z ofert księgarni K.W. Hiersemanna w Lipsku, księgarni im. Szewczenki we Lwowie, Głównej Księgarni Wojskowej oraz Księgarni Wydawnictwa „Biblioteka Dzieł Naukowych”. Kupowali je także sami członkowie Instytutu lub pracownicy SNP podczas rzadkich podróży do Związku Sowieckiego. W nabyciu poszczególnych wydawnictw litewskich pomagał Antoni Valaitis (Antanas Valaitis), lektor języka litewskiego w SNP i działacz Litewskiego Towarzystwa Naukowego. Książki i czasopisma litewskie przywozili niekiedy studenci praktykanci, wyjeżdżający na wakacje do rodziny na Litwę⁴⁴.

Zbiory biblioteczne, gromadzone przez Instytut i przechowywane w Bibliotece Wróblewskich jako depozyt wieczysty, cieszyły się dużym zainteresowaniem czytelników. Zwłaszcza poszukiwane były niedostępne gdzie indziej wydawnictwa sowieckie. W roku akademickim 1934/35 z działu literatury sowieckiej korzystało 72 czytelników, w roku akademickim 1935/36 – 70, w roku akademickim 1936/37 – 84, w roku akademickim 1938/39 – 74⁴⁵. Byli to pracownicy naukowcy Instytutu, słuchacze SNP, pracownicy i studenci USB, członkowie towarzystw naukowych, prawnicy, dziennikarze, pracownicy instytucji państwowych. Z literatury działu zastrzeżonego w 1936 r. korzystał m.in. przyszły noblista Czesław Miłosz, który w tym czasie pracował w Rozgłośni Polskiego Radia w Wilnie⁴⁶.

Studenci dostęp do działu zastrzeżonego dostawali za okazaniem zaświadczenia profesora, że taka literatura jest im niezbędna do pracy naukowej, osoby pracujące – za pośrednictwem pracodawców i po złożeniu podania do kierowni-

⁴⁴ Tamże, sygn. F. 75, b.13, k. 138–170, Sprawozdanie [Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich] za rok 1935; tamże, sygn. F. 75, b. 59/10, k. 654, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich do Wydziału Bezpieczeństwa woj. Wileńskiego, Wilno, 9 sierpnia 1935 r.; N. Kłosowska, *Fragmenty wspomnień*, „Zeszyty Historyczne” 1993, t. 103, s. 154–170.

⁴⁵ LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 23/2, k. 56–58, Wykaz czytelników uprawnionych do korzystania ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich i Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej na rok 1934/1935; tamże, sygn. F. 75, b. 23/3, k. 135–136, Lista czytelników uprawnionych do korzystania z działu „Sovietica” na rok akademicki 1934/1935; tamże, sygn. F. 75, b. 23/3, k. 131, Wykaz czytelników korzystających z działu „Sovietików” w 1935/1936 roku akademickim; tamże, sygn. F. 75, b. 13/4, k. 284–287, Wykaz osób korzystających z działu zastrzeżonego „Sovietica” w roku akademickim 1936/1937; tamże, sygn. F. 75, b. 13/3, k. 234, 241–242, Czytelnicy w Czytelni Zbiorów Specjalnych 1938 r.

⁴⁶ Tamże, sygn. F. 75, b. 23/3, k. 252, Polskie Radio Rozgłośnia Wilno do Dyrekcji Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, Wilno 23 lipca 1936 r.

ka biblioteki i otrzymaniu jego zezwolenia⁴⁷. Po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych między Polską a Litwą w 1938 r. i ożywieniu kontaktów między Kownem a Wilnem zbiory specjalne Instytutu, zdeponowane w Bibliotece Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, zostały udostępnione również czytelnikom z Litwy. Przykładowo w 1938 r. korzystali z nich malarz i grafik Mściśław Dobużyński (lit. Mstislavas Dobužinskis), artysta dramatyczny Stasys Pilka oraz studentka Izabelė Matusevičiūtė z Kowna⁴⁸.

Działalność naukowo-badawcza i odczytowa

Działalność naukowo-badawczą Instytutu w 1930 r. rozpoczęto od utworzenia sekcji naukowych. Ich początek tworzył zaproszony przez Radę Administracyjną organizator sekcji, na którego wniosek powoływano pierwszych 5 członków sekcji. Dalsi członkowie wchodzili do nich drogą kooptacji. Do pracy w sekcjach angażowano zarówno członków Instytutu, jak i osoby nimi niebędące. Sekcje opracowywały swój regulamin wewnętrzny, wybierały przewodniczącego i sekretarza, ustalały kierunek prac zgodny z ogólnym planem prac Instytutu oraz coroczny preliminarz budżetowy, składany zarządowi do uwzględnienia przy przygotowywaniu budżetu ogólnego Instytutu. Ponadto w sekcjach referowano i przedstawiano do druku artykuły oraz wydawnictwa książkowe. Przewodniczący sekcji składali sprawozdania z działalności naukowej i finansowej Radzie Administracyjnej Instytutu⁴⁹.

Zgodnie z uchwałą zebrania ogólnego z 23 lutego 1930 r. powołano 4 sekcje: 1) Historyczno-Prawną (przewodniczący Stefan Ehrenkretz, sekretarz Henryk Łowmiański); 2) Literatury i językoznawstwa (przewodniczący Jan Otrębski, sekretarz Halina Turska); 3) Etnograficzno-Geograficzną (przewodnicząca Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkretzowa, sekretarz Maria Znamierowska-Prüferowa); 4) Gospodarczą (przewodniczący Władysław Zawadzki, potem Witold Staniewicz, sekretarz Stanisław Swianiewicz). Jednocześnie rozpoczęły pracę podsekcje: prawnicza (przewodniczący Eugeniusz Waśkowski) oraz językoznaw-

⁴⁷ Tamże, sygn. F. 75, b. 23/3, k. 142–191, 192–238, Zezwolenia na korzystanie z literatury sowieckiej.

⁴⁸ Tamże, sygn. F. 75, b. 13/3, k. 241–242, Czytelnicy w Czytelni Zbiorów Specjalnych 1938 r.

⁴⁹ Tamże, sygn. F. 75, b. 7/2, k. 164, Organizacja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej.

cza (przewodniczący Jan Otrębski)⁵⁰. W źródłach i literaturze przedmiotu nazwy sekcji niekiedy są podawane w innym brzmieniu: Filologiczna, Gospodarcza, Historyczna, Prawnicza, Etnologiczna. Pojawia się też Sekcja Fizjograficzna, ale nie ma danych o jej działaniu⁵¹.

Oprócz sekcji w Instytucie powstały referaty (działy) specjalne: 1. Referat Gospodarczy pod kierownictwem Stanisława Swianiewicza; 2. Referat Polityczno-Ustrojowy prowadzony przez Wiktora Sukiennickiego; 3. Referat Mniejszościowy pod kierownictwem Seweryna Wysłoucha; 4. Referat *Balticoslavica*, kierowany przez prof. Erwina Koschmiedera, który jednocześnie był redaktorem biuletynu „*Balticoslavica*”; 5. Referat Bałtycki pod kierownictwem Władysława Wielhorskiego; 6. Referat Oświaty i Kultury pod kierownictwem Bolesława Wilanowskiego. Liczba referatów w ciągu 9 lat nieco się zmieniała. W 1935 r. Referat Mniejszościowy uległ likwidacji, a raczej wcieleniu do Instytutu Badań Spraw Narodowościowych. W maju 1936 r. powstał Referat Litewski, prowadzony przez Janusza Ostrowskiego. Zajmował się on zbieraniem informacji o życiu politycznym, gospodarczym i kulturowym Republiki Litewskiej, publikowanych w „Biuletynie Kowieńskim”⁵². Referat Litewski działał najprawdopodobniej około 2 lat, gdyż w sprawozdaniu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie za okres 1 kwietnia 1938–31 marca 1939 r. o jego istnieniu już się nie wspomina⁵³.

Najliczniejszy był Referat Gospodarczy, w którym oprócz kierownika prof. dr. Stanisława Swianiewicza pracowali: Jan Rutski, Antoni Piotrowski, Eugeniusz Meyer, Aleksander Śleszyński, Maria Walczykowska, Waclaw Filipczyk oraz Jerzy Wiszniewski. Ponadto referat niejednokrotnie korzystał z pomocy specjalistów pewnych gałęzi przemysłu wchodzących w zakres jego zainteresowań. Referat wydawał co kwartał „Przegląd Kwartalny Gospodarki ZSRR”, odbijany na powielaczu w liczbie około 150 egzemplarzy. Zawierał on sprawozdania z rozwoju poszczególnych dziedzin gospodarki sowieckiej. W okresach między ukazaniem się kolejnych „Przeglądów Kwartalnych Gospodarki ZSRR” wydawano uzupeł-

⁵⁰ *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1930, t. 7, z. 1–2, s. 405–406; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu*, s. 255–256.

⁵¹ *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie” 1935, t. 10, s. 563–564.

⁵² *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu*, s. 256; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie” 1935, t. 10, s. 563–564; 1936, t. 11, s. 811.

⁵³ LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4v–5r, Sprawozdanie Prezesa Zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1.IV.1938 do 31 marca 1939 r.

niające je biuletyny. Doktor Jan Rutski zbierał materiały o pieniądzach, kredytach i finansach w ZSRR, Antoni Piotrowski o przemyśle ciężkim, Eugeniusz Meyer o rolnictwie, Aleksander Śleszyński o gospodarce leśnej, Maria Walczykowska o przemyśle tekstylnym i spożywczym, Waclaw Filipczyk o przemyśle naftowym, a Jerzy Wiszniewski o handlu zagranicznym. Materiały zbierano z wydawnictw pochodzących z prenumeraty, zakupów, wymiany i darów. W 1938 r. Biuro Badań Stosunków Gospodarczych ZSRR przy Ministerstwie Przemysłu i Handlu przekazało Instytutowi bogaty zbiór wycinków z gazet i czasopism, co znacznie ułatwiło pracę referatu⁵⁴.

Prężnie działał Referat Polityczno-Ustrojowy. Pod kierownictwem doc. dr. Wiktora Sukiennickiego pracowali w nim stypendyści naukowcy Instytutu: Mściśław Olechnowicz, Zenon Tomaszewski i Franciszek Anczewicz. Pracownicy referatu stale śledzili prasę sowiecką i publikacje dotyczące ZSRR, prowadzili wykaz przedmiotowy ustaw, rozporządzeń i dekretów władz centralnych ZSRR, dotyczących organizacji władzy sowieckiej, wykaz chronologiczny ważniejszych ustaw, rozporządzeń i dekretów władz centralnych ZSRR, wykaz personalnych zmian na stanowiskach komisarzy ludowych, ich zastępców, prezesów Rady Komisarzy Ludowych ZSRR republik związkowych, naczelników i prezesów wszelkich instytucji istniejących przy Komitecie Wykonawczym ZSRR i Radzie Komisarzy Ludowych, przedstawicieli dyplomatycznych ZSRR za granicą, centralnych władz partyjnych od 1930 r. W znacznej mierze wynikiem istnienia Referatu Polityczno-Ustrojowego była praca Wiktora Sukiennickiego *Ewolucja ustroju ZSRR w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej* oraz w pewnym stopniu praca doktorska Franciszka Anczewicza *Stalinowska koncepcja państwa na tle politycznej ewolucji ZSRR*⁵⁵.

Pozostałe referaty były bardzo nieliczne. W Referacie Oświaty i Kultury pracował kierownik Bolesław Wilanowski i sekretarka Zofia Czyżewska, w Referacie Bałtyckim zaś jedyny jego kierownik Władysław Wielhorski, pozbawiony zupełnie pomocy. Zatrudnienie nowych pracowników nie było możliwe ze względu na szczupłe środki finansowe⁵⁶.

Praca poszczególnych referatów i sekcji była ze sobą ściśle zespolona. Wspólnymi siłami organizowały one odczyty i wykłady publiczne, układały kartoteki

⁵⁴ Tamże, sygn. F. 9, b. 3299, k. 5–6, Sprawozdanie Prezesa Zarządu ([Prof. Stefana Ehrenkretza] z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1.IV.1938 do 31 marca 1939 r.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże.

w postaci katalogów działowych, dotyczących zagadnień wchodzących w zakres ich zainteresowań. Przy układaniu kartoteki brano pod uwagę wydawnictwa dotyczące doktryny komunizmu, ustroju państwowego ZSRR, stosunków narodowościowych, Kominternu i polityki zagranicznej ZSRR, prawa oraz sądownictwa, komsomołu, Armii Czerwonej, kwestii robotniczej i włościańskiej, zagadnień gospodarczych w ZSRR, historii ruchów rewolucyjnych w Rosji, oświaty i wychowania, nauki, kultury (literatury, muzyki, sztuk plastycznych, teatru, kina, prasy i wydawnictw, bibliotek, muzeów), stosunków wyznaniowych, położenia kobiet i dzieci w ZSRR itp. Ze zgromadzonej kartoteki korzystali członkowie Instytutu, pracownicy i słuchacze SNP, co znacznie ułatwiało im studia oraz pracę naukowo-badawczą⁵⁷.

Wszystkie sekcje i referaty dużo uwagi, zwłaszcza w pierwszych latach działalności, poświęcały organizowaniu odczytów publicznych, mających wzbudzić w większych kołach inteligencji zainteresowanie pracami Instytutu i zapoznać z przedmiotem jego badań. W roku akademickim 1930/31 krajowi i zagraniczni prelegenci wygłosili w Instytucie 15 odczytów, w roku akademickim 1931/32 – 12, w roku akademickim 1932/33 – 4, w roku akademickim 1933/34 – 5, w roku akademickim 1934/35 – 3, w roku akademickim 1935/36 – 8, w roku akademickim 1936/37 – 2. Odbływały się one także w ostatnich latach przedwojennych, ale brakuje konkretnych danych o ich liczbie⁵⁸.

Odczyty wygłaszali członkowie Instytutu, pracownicy SNP, współpracujący z Instytutem uczeni z innych ośrodków naukowych Polski, a także profesorowie z ośrodków zagranicznych. Z publicznymi prelekcjami do Wilna przyjeżdżali: językoznawca Ernest Blesse z Rygi, etnograf B. Pessler z Hanoweru, językoznawca Joosep J. Mikkola z Helsinek. Częstymi gośćmi w Wilnie byli uczeni warszawscy, badający dzieje i kulturę ukraińską, tacy jak: Miron Korduba, Roman Smal-Stocki, Aleksander Potocki oraz historyk wojskowości, członek Towarzystwa Naukowego Warszawskiego Otton Laskowski. Z Uniwersytetu Jagiellońskiego przyjeżdżali z wykładami publicznymi: historyk sztuki Vojeslav Mole, historyk prawa Stanisław Kutrzeba, orientalista Tadeusz Kowalski, językoznawcy: Jan Rozwadowski, Kazimierz Nitsch, Tadeusz Lehr-Spławiński, literaturoznawcy: Bohdan Łepki i Wacław Lednicki, geograf Wiktor Orficki, z Uniwersytetu Jana Kazimierza we

⁵⁷ *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie” 1935, t. 10, s. 563–564; 1936, t. 11, k. 811.

⁵⁸ *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu*, s. 257, 259–260; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, s. 45; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie” 1935, t. 10, s. 564; 1936, t. 11, s. 811–812; 1937, t. 12, s. 684.

Lwowie – historyk Stanisław Zakrzewski. Zapraszano także polityków, dyplomatów i publicystów, np. Waclawa Makowskiego, Jana Kucharzewskiego, Władysława Neumana, Władysława Studnickiego (Gizbert-Studnickiego), Melchiora Wańkowicza⁵⁹.

W roli prelegentów występowali również profesorowie USB w Wilnie, m.in.: filozof Bogumił Jasinowski, anatom i antropolog Michał Reicher, prawnik Bolesław Wilanowski, oraz działacze naukowych towarzystw mniejszości narodowościowych, np. ks. Antoni Wiskont, prezes Litewskiego Towarzystwa Naukowego⁶⁰.

Tematycznie odczyty publiczne były zbliżone do problematyki badanej przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Prelegenci naświetlali poszczególne zagadnienia historii, gospodarki, prawodawstwa, życia religijnego i kulturowego krajów sąsiednich, a także polską politykę narodowościową. Uczni zagraniczni najczęściej przedstawiali stan badań poszczególnych dziedzin nauk w reprezentowanych przez nich krajach. Na przykład profesor Blesse mówił o językoznawstwie łotewskim, profesor Mikkola – o filologii fińskiej, Pessler – o badaniach etnografii Europy Wschodniej w Niemczech⁶¹.

Prelegenci krajowi zastanawiali się nad zagadnieniami zasięgów językowych (odczyty prof. prof.: Rozwadowskiego o zagadnieniach zasięgów językowych, Lehra-Spławskiego o problemie Eurazji w oświetleniu lingwistycznym, Nitscha o wpływach językowych polsko-rosyjskich), wspólnej przeszłości historycznej narodów byłej Rzeczypospolitej (odczyty prof. prof.: Kutrzeby o unii Polski z Litwą, Korduby o Kozaczyźnie, Łepkiego o hetmanie Iwanie Mazepie, dr. Wielhorskiego o kontrastach i podobieństwach w rozwoju ludów bałtyckich), kulturze narodów sąsiednich (odczyty prof. prof.: Molego o zagadnieniach sztuki rosyjskiej, Kowalskiego o roli narodów muzułmańskich w kulturze europejskiej, Łepkiego o literaturze ukraińskiej, Lednickiego o pisarzu rosyjskim Lwie Tołstoju a Polsce,

⁵⁹ *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu*, s. 257, 259–260; *Wykład Władysława Studnickiego w Instytucie Badań Naukowych Europy Wschodniej*, „Słowo” 1931, nr 12(2520), s. 1; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1933, t. 8, s. 418–420; 1934, t. 9, s. 451–452; H.R. [Helena Romer-Ochenkowska], *O Ogniem i mieczem*, „Kurier Wileński” 1934, nr 47(2937), 18 lutego, s. 3; H. Romer [Romer-Ochenkowska], *Turniej historyków*, „Kurier Wileński” 1934, nr 49(2939), 20 lutego, s. 2; *Prof. Łepki o Szewczenko i literaturze ukraińskiej*, tamże, 1934, nr 71(2961), 14 marca, s. 2; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1935, t. 10, s. 564; 1937, t. 12, s. 684.

⁶⁰ *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu*, s. 259–260; *Z Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1930, t. 7, z. 2–7, s. 970–971; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, t. 8, s. 418–420.

⁶¹ *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu*, s. 257.

Zakrzewskiego o powieści Henryka Sienkiewicza *Ogniem i mieczem* w świetle nauki historycznej)⁶².

Odczyty z dziedziny kultury, zwłaszcza literatury, budziły duże zainteresowanie słuchaczy wileńskich i wywoływały ożywione dyskusje. Szczególnie wyróżnił się pod tym względem odczyt Stanisława Zakrzewskiego dotyczący powieści Henryka Sienkiewicza *Ogniem i mieczem*. Lwowski profesor przeniósł do Wilna rozgorzałą w tym czasie pośród polskich i ukraińskich uczonych polemikę o walorach historycznych powieści sienkiewiczowskiej. Poszczególni badacze twórczości wielkiego pisarza sugerowali, że obraz wydarzeń i postaci historycznych, jaki zarysował w tej części *Trylogii* Sienkiewicz, jest fałszywy i że utwór ten zaważył na stosunkach polsko-ukraińskich. Profesor Zakrzewski stanowczo skrytykował takie poglądy i udowodnił, że Sienkiewicz nie rozmyślał się z prawdą historyczną, a wręcz z wyjątkową ścisłością nakreślił postacie i wydarzenia historyczne⁶³.

Uznanie słuchaczy wileńskich zdobył także prof. Bohdan Łepki z Krakowa, który często miewał w Wilnie odczyty publiczne na temat literatury ukraińskiej. Ówczesna prasa wileńska pisała, że „Prof. Łepki należy do prelegentów wyjątkowo interesujących. Łączy w sobie wielki dar wymowy z głębokim znawstwem przedmiotu i z nadzwyczajną siłą uczuć. Liryzm wykładów prof. Łepkiego wkracza w sferę poezji i nadaje jego słowom ogromną sugestywność”⁶⁴. Jeden z wykładów publicznych profesor poświęcił twórczości ukraińskiego poety Tarasa Szewczenki (1814–1861), którego 120 rocznicę urodzin obchodzono w 1934 r. Zdaniem Łepkiego Szewczenko znakomicie przedstawiał w twórczości ukraińskie cechy narodowe oraz uczucia i dążenia swego narodu. Podczas innych wykładów profesor, zestawiając literaturę i poezję ukraińską z rosyjską, twierdził, że pomimo wielkiej przewagi ilościowej tej ostatniej i jej bardzo wysokiej wartości artystycznej, była ona zawsze głęboko pesymistyczna, pasywna. Żaden poeta czy pisarz rosyjski nie porwał swego narodu do czynu. Pozostawał on na szczytach oderwany od życia. Po „buntowniczych” odruchach młodości kończył zwykle skruchą lub zamykał się w skorupie tołstojowskiego niesprzeciwiania się złu. W literaturze ukraińskiej, młodej i ilościowo do 1918 r. niebogatej, tętnił zawsze rytm życia. Jednocześnie jest ona głęboko uczuciowa. Temat róży (radości) i kaliny (smutku) przeplata się stale w ukraińskiej poezji i twórczości ludowej. Aktywność i dynamika społeczna – oto główne cechy, które odróżniają, zdaniem Łepkiego, literaturę ukraińską

⁶² Tamże, s. 257, 259–260; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, t. 8, s. 45.

⁶³ H.R. [Helena Romer-Ochenkowska] *O Ogniem i mieczem*, s. 3; H. Romer [Romer-Ochenkowska], *Turniej historyków*, s. 2.

⁶⁴ *Prof. Łepki o Szewczence i literaturze ukraińskiej*, s. 2.

od rosyjskiej i zbliżają ją do zachodniej, spokrewniają z literaturą polską. Poglądy profesora, chociaż wysoce dyskusyjne, wzbudzały zainteresowanie słuchaczy swą oryginalnością i żywym sposobem przekazu. Mówiąc o poetach ukraińskich, profesor recytował ich wiersze we własnym przekładzie na język polski⁶⁵.

Często też rozważano kwestie ukraińskiego i białoruskiego ruchu narodowego (odczyty: Seweryna Wysłoucha o dziejach ruchu białoruskiego, Mirona Korduby o kwestii ukraińskiej we Wschodniej Małopolsce, inżyniera E. Głowińskiego o ekonomicznych podstawach niepodległości Ukrainy, Romana Smal-Stockiego o dziejach ukraińskiej myśli narodowej)⁶⁶. Wygłaszano także odczyty dotyczące Republiki Litewskiej. W pierwszych latach działalności Instytutu Waław Makowski miał odczyt poświęcony konstytucji Litwy, a ks. Antoni Wiskont o konkordacie litewskim⁶⁷.

Rzadziej, niż można było oczekiwać, podejmowano tematykę sowiecką. W latach 1930–1934 na ten temat wygłoszono w Instytucie zaledwie 3 odczyty publiczne (odczyt Władysława Studnickiego o polityce Rosji Sowieckiej, doktora Michała Kowalewskiego o polityce mniejszościowej ZSRR, prof. Aleksandra Łotockiego o problemie religijnym w ZSRR). Ponadto ks. Augustyn Jakubisiak wygłosił odczyt o podstawach komunizmu, Wiktor Sukiennicki zaś podzielił się wiadomościami o stanie nauki sowieckiej po powrocie z podróży do ZSRR. Wynikało to z tego, że w tym czasie tematyką sowietologiczną zajmowali się nieliczni badacze wileńscy. Jednak w miarę rozwoju Instytutu i SNP badania sowietologiczne podejmowali pod kierownictwem Stanisława Swianiewicza, Wiktora Sukiennickiego i Bolesława Wilanowskiego coraz liczniejsi dyplomanci i doktoranci, co miało wpływ również na tematykę odczytów. Na przykład w roku akademickim 1935/36 skromną działalność odczytową Instytutu (tego roku odczyty publiczne wygłosili Władysław Wielhorski i Melchior Wańkowicz; Wielhorski mówił o polskiej racji stanu wobec zagadnień narodowościowych, Wańkowicz zaś o podróży do Prus Wschodnich) dopełnili absolwenci i słuchacze SNP, wygłaszając następujące referaty: Stanisław Skowroński – „Teoretyczne poszukiwania form organizacyjnych państwa proletariackiego”, Mściśław Olechnowicz – „Bolszewicy w walce o władzę w roku 1917”, Noach Rathner – „Dyskusja o związkach zawodowych w roku 1920”, Franciszek Anczewicz – „Zasada wodzostwa i demokracji w WKP(b)”, Stefan Plich – „O klasowym charakterze Kodeksu Karnego RSFSR”, Antoni Macie-

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, t. 8, s. 418–420.

⁶⁷ Tamże.

jewski – „Reforma sowieckiego prawa wyborczego”, Aniela Krukowska – „O młodziży w ZSRR (wrażenia z podróży)”⁶⁸.

Tematykę sowiecką i narodowościową kontynuowano również w roku następnym. W 1937 r. J. Kłopotowski wygłosił odczyt o oświacie w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, a Melchior Wańkowicz o osadnictwie na ziemiach północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej⁶⁹. Z kolei w 1938 r. najwięcej uwagi poświęcono tematyce litewskiej. Zainteresowanie Litwą wzrosło w wyniku nawiązania stosunków dyplomatycznych między Litwą a Polską. Zorganizowany 25–30 kwietnia cykl publicznych wykładów dyrektora SNP Władysława Wielhorskiego o Litwie współczesnej ze względu na aktualność tematu ścigał licznych słuchaczy, którzy z trudem mogli pomieścić się w wykładowej sali Instytutu⁷⁰.

Wydawnictwo

Ważną dziedziną działalności Instytutu było wydawnictwo. Instytut wydawał czasopismo naukowe „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie”, biuletyn „Balticoslavica” oraz publikacje książkowe. Redaktorem odpowiedzialnym wydawnictw ogólnych Instytutu był prof. Stefan Ehrenkreutz.

Pierwszy tom „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie” ukazał się w 1933 r. Został wydany z zasiłku Funduszu Kultury Narodowej. Zawierał dział naukowy i informacyjny. Opublikowane w pierwszym tomie „Rocznika” artykuły naukowe dotyczyły przede wszystkim politycznych i gospodarczych zagadnień krajów sąsiednich: Republiki Litewskiej i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Szczególnie wyróżniono Litwę, której poświęcono 3 z 5 artykułów. Władysław Wielhorski pisał o sprawach terytorialnych w polityce Litwy, Teodor Nagurski o gospodarczym znaczeniu portu Kłajpedy dla Litwy, działacz litewski ks. Antoni Wiskont o konkordacie zawartym między Stolicą Apostolską a Republiką Litewską w 1927 r. Prace te znacznie poszerzyły

⁶⁸ *Instytut Naukowo Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie” 1936, t. 11, s. 811–812.

⁶⁹ *Instytut Naukowo Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie” 1937, t. 12, s. 684.

⁷⁰ LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 7v, Sprawozdanie Prezesa Zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1. IV. 1938 do 31 marca 1939 r.

wiedzę o politycznym i gospodarczym życiu Litewskiej Republiki, z którą łączyły Polskę więzi historyczne, ale z powodu konfliktu o Wilno i Ziemię Wileńską kontakty były bardzo ograniczone⁷¹.

W następnym artykule absolwent i pracownik Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB Seweryn Wysłouch pisał o roli nielegalnej Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Drugiej Rzeczypospolitej. Przedtem Wysłouch był znany jako autor licznych prac dotyczących podziału terytorialnego, rozwoju gospodarczego i położenia prawnego wschodnich ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zajęcie się nowym tematem, dalekim od jego dotychczasowych badań, wiązało się z objęciem kierownictwa Referatu Mniejszości Narodowościowych w Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej⁷².

W pierwszym tomie „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie” znalazła się także praca Grzegorza Wirszubskiego, pracownika Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB, dotycząca projektu kodyfikacji prawa karnego Związku Sowieckiego autorstwa Igora Krylenki. Szczególną uwagę badacz zwracał na te artykuły kodeksu, które sankcjonowały ściganie przestępstw przeciwko państwu⁷³. Ochrona państwa zapisana była w przepisach kodeksu o działaniach kontrrewolucyjnych. Prawo karne sowieckie rozróżniało 3 rodzaje kontrrewolucji: 1) kontrrewolucję polityczną; 2) kontrrewolucję zdrady i 3) kontrrewolucję gospodarczą. Do politycznej kontrrewolucji należały: 1) czyny przeciwrewolucyjne, takie jak powstania, działania terrorystyczne, niszczenia komunikacji, wodociągów, publicznych składnic i gmachów; 2) intelektualne działania kontrrewolucyjne, jak propaganda, agitacja i sabotaż. Pojęcie kontrrewolucji zdrady obejmowało: 1) stosunki z państwem obcym lub zastępcami tego państwa, mające na celu kontrrewolucję lub pomoc dla państwa wrogiego Związkowi Sowieckiemu; 2) szpiegostwo; 3) podżeganie państw obcych lub zagranicznych grup społecznych do czynów nieprzyjaznych wobec Związku Sowieckiego; 4) pomoc

⁷¹ W. Wielhorski, *Sprawy terytorialne w polityce Litwy*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1933, t. 1, s. 1–50; T. Nagurski, *Kłajpeda*, tamże, s. 51–114; A. Wiskont, *Konkordat litewski w zestawieniu z konstytucją państwową litewską i konkordatem polskim*, tamże, s. 115–173.

⁷² S. Wysłouch, *Rola Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej”, Wilno 1933, t. 1, s. 174–240.

⁷³ G. Wirszubski, *Ochrona państwa w prawie karnym Unii Sowieckiej z uwzględnieniem projektu Krylenki*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1933, t. 1, s. 241–252.

udzielona państwom wrogim lub grupom zorganizowanym przez wroga burżuazję zagraniczną. Kontrrewolucja gospodarcza oznaczała 2 rodzaje przestępstw: 1) szkodnictwo na terenie państwowego przemysłu i państwowej komunikacji, handlu, obiegu pieniężnego, systemu kredytowego i spółdzielczości; 2) wykorzystywanie państwowych lub spółdzielczych zakładów w interesie dawnych właścicieli czy zrzeszeń kapitalistycznych. Ponadto, według artykułu 58 sowieckiego kodeksu karnego, za działanie kontrrewolucyjne uznawano każdy czyn „zmiierzający do obalenia, podkopania lub osłabienia rządu rad robotniczych i chłopskich i wybranych przez te rady na podstawie konstytucji sowieckiej rządów robotniczo-chłopskich w ZSRR oraz w republikach związkowych i autonomicznych”⁷⁴.

Za wszystkie działania kontrrewolucyjne sowieckie prawo karne przewidywało surowe kary: rozstrzelanie lub pozbawienie wolności (przy okolicznościach łagodzących) co najmniej na 3 lata w połączeniu z całkowitą izolacją i zupełną lub częściową konfiskatą majątku. Grzegorz Wirszubski podkreślał, że prawodawstwo państw liberalnych o wiele łagodniej odnosiło się do przestępców politycznych. Surowe traktowanie przestępcy politycznego w Związku Sowieckim zdaniem autora wynikało z systemu państwa jednopartyjnego. Państwo takie, przekonane o absolutnej i wyłącznej prawdzie swej ideologii partyjnej i państwowej, uznaje każdego przeciwnika niedającego się pozyskać dla tej jedynej dopuszczalnej idei monopolistycznej za wroga państwa i społeczeństwa, którego trzeba unieszkodliwić⁷⁵. Współczesny polski sowietolog Marek Kornat zaznaczył, że spostrzeżenia Wirszubskiego stanowią „także dziś ważny punkt odniesienia w refleksji nad prawodawstwem państw totalitarnych w perspektywie porównawczej”⁷⁶. Dodać należy, że surowości sowieckiego prawa karnego doświadczyli liczni obywatele Drugiej Rzeczypospolitej po zagarnięciu wschodniej jej części przez Związek Sowiecki w 1939 r.

Wydany w 1934 r. drugi tom „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie” był w całości przeznaczony różnym zagadnieniom ekonomiki sowieckiej. Zawierał on wstępne słowo wydawców, 7 artykułów i 12 recenzji prac polskich oraz zagranicznych uczonych. Wszystkie umieszczone w tomie artykuły były przedtem referowane i przedyskutowane na posiedzeniach Sekcji Gospodarczej. Są to: Stanisława Swianiewicza *Rzut oka na zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej* oraz *Z zagadnień sowieckiego przemysłu ciężkiego*; Michała Króla *Pieniądz i kredyt w ZSSR*; Witolda Staniewicza *Kolek-*

⁷⁴ Tamże, s. 246–248.

⁷⁵ Tamże, s. 249–251.

⁷⁶ M. Kornat, *Instytut Naukowo-Badawczy*, s. 77.

tywizacja rolnictwa Rosji Sowieckiej; Janusza Jagmina *Rozwój lniarstwa w Sowietach*; Fanny Lint *Sowiecki przemysł tekstylny w latach 1928–1932*; Jerzego Wiszniewskiego *Problem „chozrasczetu”*⁷⁷.

Autorzy wymienionych artykułów opierali się głównie na książkach i periodykach wydawanych w ZSRR, opracowaniach autorów zagranicznych, przeważnie niemieckich, oraz na rosyjskich wydawnictwach emigracyjnych. Wszystkie te materiały zawierały luki, co przyznawali sami autorzy, utrudniające poznanie prawdziwego położenia i formułowanie twierdzeń. Materiały publikowane w wydawnictwach sowieckich miały często charakter propagandowy i z tego powodu były mało wiarygodne. Autorzy niemieccy, pomimo sumiennego wykorzystania dostępnych im dzięki obszernym stosunkom handlowym i rozbudowanej organizacji przedstawicielstwa dyplomatycznego materiałów faktycznych, wykazywali niezrozumienie specyfiki życia sowieckiego. Rosyjskie wydawnictwa emigracyjne nie podawały sprawdzonych materiałów faktycznych, do których nie miały dostępu. Niemniej jednak były one pożyteczne, gdyż wielu autorów tych wydawnictw do emigracji mieszkało w Rosji Radzieckiej, czynnie uczestniczyło w jej życiu politycznym i gospodarczym, osobiście znało czołowych działaczy sowieckich, ich psychikę i metody zarządzania⁷⁸.

Mimo wymienionych trudności wileńscy badacze dość trafnie naświetlili zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej oraz jej skutki. Przede wszystkim warto zwrócić uwagę na artykuł Stanisława Swianiewicza o zasadniczych problemach sowieckiej polityki gospodarczej. Autor udowodnił w nim, że głównym celem gospodarczej polityki sowieckiej było możliwie najdalej posunięte gospodarcze usamodzielnienie się, tj. uczynienie z Rosji kraju, który miałby wszystkie techniczno-przemysłowe warunki, niezbędne dla prowadzenia nowoczesnej wojny⁷⁹. Ten zasadniczy cel narzucał konieczność przebudowy gospodarki rosyjskiej na kolosalną skalę, wymagającą ogromnych środków. Wykonanie tego zasadniczego zadania ułatwiał fakt, że ZSRR miał ogromne zasoby bogactw

⁷⁷ S. Swianiewicz, *Rzut oka na zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1934, t. 2, s. 1–47; M. Król, *Pieniądz i kredyt w ZSRR*, tamże, s. 48–116; W. Staniewicz, *Kolektywizacja rolnictwa Rosji Sowieckiej*, tamże, s. 117–168; J. Jagmin, *Rozwój lniarstwa w Sowietach*, tamże, s. 170–251; S. Swianiewicz, *Z zagadnień sowieckiego przemysłu ciężkiego*, tamże, s. 252–289; F. Lint, *Sowiecki przemysł tekstylny w latach 1928–1932*, tamże, s. 290–306; J. Wiszniewski, *Problem „chozrasczotu”*, tamże, s. 307–333.

⁷⁸ *Od Redakcji*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1934, t. 2, s. VII–X.

⁷⁹ S. Swianiewicz, *Rzut oka*, s. 3.

naturalnych. Kwestia siły roboczej także nie nasuwała większych trudności. Ze względu na olbrzymi rezerwuar ludnościowy Związku Sowieckiego władze mogły zmobilizować niezbędną liczbę rąk do prac niewymagających specjalnych kwalifikacji. Gorzej przedstawiała się sprawa robotnika wykwalifikowanego oraz kierowniczych sił technicznych. Największe jednak trudności przedstawiało zdobycie środków potrzebnych zarówno dla sprowadzenia z zagranicy maszyn i urządzeń, które w Rosji nie były wytwarzane, jak i dla zaspokojenia potrzeb coraz bardziej wzrastającej armii robotników. W państwach kapitalistycznych i rozwijających się środki te pozyskiwano zwykle w wyniku inwestycji zagranicznych. Rząd sowiecki, nie mogąc liczyć na kapitały zagraniczne, niezbędne środki zdobywał, odbierając je ludności, przede wszystkim poprzez zmniejszanie jej konsumpcyjnych możliwości. Służyły temu system podatkowy, przymus nabywania pożyczek państwowych oraz mechanizm cen ustalanych za dostarczane przez uspołeczniony aparat produkcji i handlu towary. Tak samo niezmiernie uciążliwy dla producentów rolnych był system przymusowego dostarczania zboża państwowym instytucjom handlu.

Ludność ZSRR realizowanie „piatiletok” (pięcioletnich planów gospodarki sowieckiej⁸⁰) odczuwała jako okropny, przygniatający ciężar. Tkwiła tutaj, zdaniem Stanisława Swianiewicza, jedna z najbardziej charakterystycznych różnic pomiędzy dynamiką systemu sowieckiego a dynamiką kapitalizmu. Wówczas gdy w warunkach gospodarki kapitalistycznej okres ożywienia, wzmożonej aktywności inwestycyjnej stawał się jednocześnie okresem powszechnej pomyślności i ogólnego podnoszenia się dobrobytu, w systemie panującym w ZSRR wzmożenie działalności inwestycyjnej prowadziło do obniżenia stopy życiowej, a w wielu wypadkach wręcz do głodu i nędzy ludności⁸¹.

Pogorszenie się warunków bytu przeważnej części ludności Związku Sowieckiego stwarzała możliwość masowych, mniej lub bardziej groźnych wybuchów niezadowolenia. Władze sowieckie usiłowały zapobiec protestom nie tylko sposobami represyjnymi, lecz także przez sugerowanie odpowiedniej propagandy, przez wzbudzenie wśród mas robotniczych zapału, wiary w epokowe znaczenie dokonywanego dzieła oraz gotowości do poniesienia ofiary. Zarazem niedociągnięcia w organizacji pracy starano się rekompensować bardziej pełnym wykorzystaniem ludzkiej siły roboczej. Stąd te różne akcje „udarnicestwa” (tworzenia

⁸⁰ Pierwszy sowiecki plan pięcioletni obejmował lata 1928–1932, drugi – 1933–1937, trzeci – 1938–1942, ale został skrócony wskutek wybuchu wojny. Zob. M. Smoleń, *Stracone dekady: historia ZSRR 1917–1991*, Warszawa–Kraków 1994, s. 92–94.

⁸¹ S. Swianiewicz, *Rzut oka*, s. 6–9.

szturmowych brygad robotniczych) oraz „socsorevnovaniija” (współzawodnictwa socjalistycznego), nadające nieraz pracy wytwórczej charakter jakichś zawodów sportowych, szarpiących siły i nerwy źle odżywianej oraz mieszkającej w kiepskich warunkach masy robotniczej⁸².

Chociaż propaganda komunistyczna oddziaływała na pewną część mas robotniczych, nie ona zapewniała utrzymanie się komunistów u władzy. Zdaniem Swianiewicza jedną z zasadniczych podstaw trwania reżymu komunistycznego w Rosji była bierność oraz rezygnacja mas, będące w dużym stopniu produktem warunków historycznych, odsuwających całą ludność od wszelkiego udziału w decydowaniu o sprawach państwa. Dyktatorski rząd sowiecki mógł się mniej liczyć z interesami szerokich mas niż rządy krajów demokratycznych. Masy rosyjskie były daleko bardziej bierne, posłuszne i cierpliwe oraz zadowalały się znacznie niższą stopą życiową niż zachodnioeuropejskie. Na tej bierności, tym posłuszeństwie i tej wytrzymałości mas ludowych polegała główna siła ZSRR zarówno w wyścigu gospodarczym, jak i w zapasach militarnych. Rząd sowiecki ceną ogromnych kosztów społecznych w stosunkowo szybkim tempie mógł dokonać uprzemysłowienia kraju i na tej podstawie budować potęgę militarną, zapewniającą stabilność reżymu wewnątrz kraju i niezależność zewnętrzną⁸³.

Na uwagę zasługuje także artykuł Witolda Staniewicza na temat kolektywizacji rolnictwa Rosji Sowieckiej, w którym analizował on sowiecką politykę agrarną w okresie wojennego komunizmu i w okresie tak zwanego „NEP-u”, następnie bardziej skupił się na procesie przymusowej kolektywizacji rolnictwa w latach 1929–1932 i jej skutkach⁸⁴. Staniewicz na podstawie danych statystycznych, wiadomości prasowych i literatury przedmiotu pokazywał, że przymusowa kolektywizacja doprowadziła do znacznego spadku produktywności rolnictwa. Spadła produkcja zbóż, a jeszcze bardziej pogłowie inwentarza żywego. W 1930 r. zebrano w ZSRR ogółem 835,5 mln kwintali zboża, w 1932 r. już tylko 708 mln kwintali. W 1929 r. w Rosji Sowieckiej było 67,1 mln bydła rogatego, 20,4 mln świń, 133,7 mln owiec, w 1932 r. pozostało 28,2 mln bydła rogatego, 10,1 mln świń oraz 47 mln owiec⁸⁵. Na skutek zmniejszenia się produktywności rolnictwa zaczęto intensywnie odczuwać brak żywności, i to nie tylko w miastach, lecz także przede wszystkim na wsi, gdyż rząd sowiecki bardziej dbał o ludność miast niż wsi⁸⁶.

⁸² Tamże, s. 20.

⁸³ Tamże, s. 32.

⁸⁴ W. Staniewicz, *Kolektywizacja rolnictwa*, s. 117–169.

⁸⁵ Tamże, s. 160–161.

⁸⁶ Przymusową kolektywizację rolnictwa w ZSRR rozpoczęto w 1929 r. Do wiosny 1930 r. ponad połowa własności chłopskiej została skolektywizowana. Potem tempo kolektywizacji

Dalej Staniewicz podkreślał, że kolektywizacja nie była jedyną przyczyną kryzysu rolnictwa sowieckiego. Bardziej istotna była agrarna polityka sowiecka polegająca na bezwzględnej eksploatacji wsi przez miasto, przez partię, która głosząc dyktaturę proletariatu, de facto sprawowała dyktaturę miasta nad wsią. Masowa kolektywizacja bowiem nie była w Rosji celem samym w sobie. Była ona środkiem wiodącym do celu, a mianowicie sposobem wydobycia niezbędnych zasobów ze wsi dla rozbudowy przemysłu i wykonania planu pięcioletniego. Pierwotnie zamierzano zdobyć środki w sposób bardziej bezpośredni, przez podatki, politykę cen i inflację, a gdy te zawiodły, przystąpiono do kolektywizacji, ponieważ ona jedyna zapewniała bezwzględne panowanie nad wsią, jej wytwórczością, zasobami oraz akumulacją jej kapitałów⁸⁷.

Drugi tom „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” okazał się ostatnim. Z zachowanych materiałów źródłowych nie można jednoznacznie określić przyczyn rezygnacji z jego wydawania. Najprawdopodobniej przy ograniczonych środkach finansowych zdecydowano je przeznaczyć na wydawanie biuletynu „Balticoslavica” oraz na edycje książkowe.

Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej „Balticoslavica” wychodził w latach 1933–1939. Ukazały się 3 tomy⁸⁸. Opublikowano w nich artykuły naukowe, recenzje i informacje dotyczące badań i ruchu naukowego z dziedziny filologii, etnografii i prehistorii obszaru nadbałtyckiego oraz sąsiednich krajów słowiańskich. Oprócz autorów polskich na łamach biuletynu często ukazywały się prace współpracujących z Instytutem autorów zagranicznych. W tomie pierwszym, wydanym w 1933 r., Włodzimierz Antoniewicz pisał o kongresie archeologów bałtyckich w Rydze, Oskar Loorits o folklorystyce w Estonii, A. Luther o literaturze sowieckiej w Niemczech, P. Savicki o eurazjanizmie jako

niewo zwołniło. W 1931 r. do kołchozów i sowchozów należało ponad 60% ziemi uprawnej, w 1934 r. – 75%, pod koniec lat trzydziestych – 98%. Kolektywizacji towarzyszył masowy terror wymierzony zwłaszcza w silnych ekonomicznie chłopów, nazywanych przez władze sowieckie kułakami. Odbierano im całe mienie, a ich samych wraz z rodzinami wysyłano do łagrów lub deportowano na Syberię. Konsekwencją kolektywizacji był straszny głód, który w latach 1932–1933 pociągnął za sobą śmierć wielu milionów ludzi na wsi. Liczba ofiar nigdy nie została dokładnie obliczona, ale według niektórych danych znacznie przekroczyła 7 mln osób. Władze sowieckie, zatajając klęskę, nie zaapelowały do zagranicy o pomoc, pomimo iż poszczególne kraje europejskie dysponowały wówczas dużymi nadwyżkami żywności. Władze nie podjęły także we własnym zakresie żadnych środków zaradczych, aby pomóc głodującym. Zob. M. Smoleń, *Stracone dekady*, s. 85–91.

⁸⁷ W. Staniewicz, *Kolektywizacja rolnictwa*, s. 165–166.

⁸⁸ „Balticoslavica. Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie” 1933, t. 1; 1936, t. 2; 1938, t. 3.

koncepcji naukowej, Antoni Łuckiewicz o Muzeum Białoruskim im. Jana Łuckiewicza w Wilnie, Stanisław Stankiewicz o Instytucie Białoruskiej Kultury i Białoruskiej Akademii Nauk w Mińsku, Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa o Zakładzie Etnologii USB w Wilnie i jego zadaniach, Bolesław Wilanowski o Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie (w języku niemieckim). Ponadto w tomie został zamieszczony artykuł informacyjny o Instytucie Słowiańskim w Pradze (bez wskazania autora)⁸⁹.

Podobna tematyka przeważała w wydany w 1936 r. drugim tomie „Balticoslavicy”, w którym opublikowano 6 artykułów, w tym: Janiny Gruszeckiej o nowym *Słowniku geograficznym Polski*, Ernesta Fraenkela o stanie badań gwary litewskiej na Wileńszczyźnie, Jana Stankiewicza o stanie badań nad klasyfikacją dialektów białoruskich, Łucjana Kamińskiego o badaniach nad śpiewem i muzyką ludu polskiego, Helmi Kurrik o Estońskim Muzeum Narodowym w Dorpacie oraz Mirona Korduby o rozwoju i stanie badań nad latopisami staroruskimi⁹⁰.

Wydany w 1938 r. trzeci i – jak się okazało – ostatni tom biuletynu „Balticoslavica” zawierał 9 artykułów. Jan Safarewicz, Ernest Fraenkel, Stanisław Westfal pisali o stanie badań i różnych zagadnieniach języka litewskiego, Czesław Zgorzelski i Maria Żeromska o badaniach literackich w Rosji, Albert Hämäläinen o badaniach etnograficznych w Finlandii, F. Linnus o etnografii w Estonii, Kazimierz Moszyński o etnologii i etnografii polskiej, Otto Liiv o pracy naukowo-badawczej w zakresie historii w Estonii⁹¹. Ponadto w każdym z 3 tomów „Balti-

⁸⁹ W. Antoniewicz, *Kongres archeologów w Rydze*, „Balticoslavica” 1933, t. 1, s. 1–11; O. Lorits, *Folklorystyka w Estonii*, tamże, s. 12–17; A. Luther, *Literatura sowiecka w Niemczech*, tamże, s. 18–24; P. Savickij, *Eurazjanizm jako koncepcja naukowa*, tamże, s. 25–41; *Instytut Słowiański w Pradze*, tamże, s. 42–46; A. Łuckiewicz, *Muzeum Białoruskie im. Jana Łuckiewicza w Wilnie*, tamże, s. 47–55; S. Stankiewicz, *Instytut Białoruskiej Kultury – Białoruska Akademia Nauk w Mińsku*, tamże, s. 56–74; C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa, *Zakład Etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego zadania*, tamże, s. 75–98; B. Wilanowski, *Die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften in Wilna*, tamże, s. 99–112.

⁹⁰ J. Gruszecka, *Le nouveau Dictionnaire Geographique de l'Etat Polonais*, „Balticoslavica” 1936, t. 2, s. 1–13; E. Frankel, *Der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen*, tamże, s. 14–107; J. Stankiewicz, *Stan badań nad klasyfikacją dialektów białoruskich*, tamże, s. 108–128; Ł. Kamiński, *Z badań nad śpiewem i muzyką ludu polskiego (Problemy i prace Zakładu Muzykologicznego Uniwersytetu Poznańskiego)*, tamże, s. 129–149; H. Kurrik, *Estońskie Muzeum Narodowe w Dorpacie (Tartu)*, tamże, s. 150–159; M. Korduba, *Rozwój i obecny stan badań nad kronikami (latopisami) staroruskimi*, tamże, s. 160–203.

⁹¹ J. Safarewicz, *Stan badań nad aspektem czasownikowym w języku litewskim*, „Balticoslavica” 1938, t. 3, s. 1–27; E. Fraenkel, *Zum ostlitauischen Dialekt von Tverečius. Nebst Nachträgen zur Arbeit über der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Li-*

coslavicy” zamieszczano obszerną bibliografię artykułów w czasopismach, wykaz recenzji oraz recenzje prac polskich i zagranicznych autorów z dziedziny językoznawstwa, literatury, filozofii, historii i etnologii⁹².

Oprócz wymienionych czasopism wydawano serię książkową. W latach 1930–1938 w jej ramach ukazało się 11 książek zaaprobowanych do druku przez poszczególne sekcje. Autorami publikacji byli członkowie Instytutu lub uczeni z nim współpracujący. Serię zapoczątkowała książka Stanisława Swianiewicza *Lenin jako ekonomista* przedstawiona przez Sekcję Gospodarczą⁹³. Swianiewicz przeanalizował czynniki, jakie mogły wpłynąć na powstanie poglądów Włodzimierza Lenina (Uljanowa) w dziedzinie ekonomii, i doszedł do wniosku, że opinie wodza sowieckiego uformowały się częściowo pod wpływem teorii marksistowskich, częściowo pod wpływem idei rosyjskich narodników. Ponadto wiara Lenina i innych bolszewików we wszechpotęgę państwa „proletariackiego”, nie wykluczając dziedziny gospodarczej, opierała się na przez stulecia formowanym w Rosji poglądzie o wyższości interesów państwowych nad interesami społeczeństwa. Potrzeby państwa rosyjskiego, określane wymaganiami militarnymi, wzrastały niepomrotnie szybciej niż rozwój sił produkcyjnych. To uwarunkowanie nadawało despotyzmowi rosyjskiemu szczególną formę. Władza państwowa w imię swych interesów z góry narzucała ludności określone kształty ustroju społecznego oraz określone kierunki pracy społecznej. W świetle takiej niespotykanej nigdzie w Europie historycznej hipertrofii państwa na koszt społeczeństwa, gospodarcza polityka sowiecka nie była żadną wyjątkową właściwością rządów komunistycznych. Teoria komunistyczna nosiła charakter międzynarodowy, ale polityka komunistów rosyjskich, zdaniem Stanisława Swianiewicza, była wyrazem narodowych właściwości, szła po linii pewnych historycznych tendencji⁹⁴.

tauischen, tamże, s. 28–54; S. Westfal, *Z dziejów uprawy współczesnego języka litewskiego: nowa próba wprowadzenia prepozycji i prefiksu in do języka litewskiego*, tamże, s. 55–70; C. Zgorzelski, *Lermontow na warsztacie nauki sowieckiej*, tamże, s. 71–100; M. Żeromska, *Zagadnienie metody badań literackich w Rosji*, tamże, s. 101–117; A. Hämäläinen, *Die Völkerkunde Finnlands (1931–1936)*, tamże, s. 118–127; F. Linnus, *Die estnische Ethnographie in den letzten fünf Jahren*, tamże, s. 128 – 135; K. Moszyński, *Die polnische Ethnologie und Ethnographie seit dem Jahre 1925*, tamże, s. 136–202; O. Liiv, *Praca naukowo-badawcza w zakresie historii w Estonii*, tamże, s. 203–220.

⁹² Recenzje, „Balticoslavica”, 1933, t. 1, s. 219–228; t. 2, s. 348–364; t. 3, s. 454–475.

⁹³ S. Swianiewicz, *Lenin jako ekonomista*, Wilno 1930 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Gospodarcza, nr 1).

⁹⁴ Tamże, s. 84; M. Kornat, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej*, s. 50–56.

Praca Swianiewicza została wysoko oceniona przez znawców przedmiotu. W maju 1931 r. autor na jej podstawie habilitował się na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB⁹⁵. Zdaniem referenta, prof. Władysława Zawadzkiego:

Badania podstaw poglądów społeczno-gospodarczych przeprowadza dr Swianiewicz najściślej obiektywnie, starając się poznać je najdokładniej i ocenić ze wszystkich możliwych punktów widzenia, wykazując wszędzie bardzo znaczną znajomość literatury i umiejętności w wyborze źródeł, tudzież wysoki stopień zmysłu krytycznego i umiarkowania w wyciąganiu wniosków. Umie on doskonale przedstawić wpływ momentów obcych nauce na kształtowanie się naukowej myśli ekonomicznej i sam tego staranie unika. Przedstawiona przezeń praca *Lenin jako ekonomista* posiada w wysokim stopniu wszystkie te zalety⁹⁶.

Po kilku latach staraniem Sekcji Gospodarczej ukazała się książka pracownika Ministerstwa Skarbu, absolwenta Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie, Bolesława Cyrulińskiego *Koncesje zagraniczne w ZSRR*, w której przeanalizował on szczegółowo udział kapitału zagranicznego w gospodarce Związku Radzieckiego w przededniu światowego kryzysu gospodarczego⁹⁷.

Stosunkowo dużą aktywność w dziedzinie wydawnictwa wykazała Sekcja Filologiczna, która opublikowała: obszernie dwuczęściowe dzieło kierownika sekcji prof. USB Jana Otrębskiego *Przyczynki słowiańsko-litewskie*⁹⁸, Erwina Koschmiedera *Przyczynki do zagadnienia chomonii w hirmosach rosyjskich*⁹⁹ oraz Juliana Krzyżanowskiego *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej*¹⁰⁰. Praca Er-

⁹⁵ LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 127, k. 6, Wyciąg z protokołów posiedzeń Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w sprawie habilitacji D-ra Stanisława Swianiewicza w roku akademickim 1929/1930. Protokół nr 4 z 6 grudnia 1929 r; tamże, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 127, k. 7, Minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (Zawiadomienie o zatwierdzeniu uchwały Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych z dnia 29 maja 1931 r. przyjętej przez Senat Akademicki na posiedzeniu w dn. 5 czerwca 1931 r., której mocą Dr Stanisław Swianiewicz został habilitowany jako docent ekonomii politycznej na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB w Wilnie), Warszawa, dn. 28 sierpnia 1931 r.

⁹⁶ Opinia referenta prof. Władysława Zawadzkiego o dorobku naukowym Stanisława Swianiewicza, Wilno, dn. 18 maja 1931 r., LCVA, sygn. F. 175, ap. 2(VIB), b. 127, s. 2–4.

⁹⁷ B. Cyruliński, *Koncesje zagraniczne w ZSRR*, Wilno 1935 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Gospodarcza, nr 2).

⁹⁸ J. Otrębski, *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz. 1. Wilno 1930 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna nr 1); cz. 2. Wilno 1935 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 4).

⁹⁹ E. Koschmieder, *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich*, Wilno 1932 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 2).

¹⁰⁰ J. Krzyżanowski, *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej*, Wilno 1934 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 3).

wina Koschmiedera powstała we Wrocławiu w latach 1927–1928. Tam też miała wyjść w języku niemieckim, ale ze względu na trudności techniczne i finansowe drukowanie jej uległo zwłoce. Po podjęciu przez Koschmiedera pracy na USB oraz objęciu kierownictwa Referatu Balticoslavica w Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej pracę wydano w Wilnie. Spoza środowiska wileńskiego pochodziło również studium Juliana Krzyżanowskiego *Byliny*, poświęcone dziejom rosyjskiej epiki ludowej. Autor tej pracy, polski historyk literatury i folklorysta (1892–1976), w tym czasie pracował na uniwersytecie w Rydze i ów tekst dedykował studentom tamtejszego uniwersytetu.

Sekcja Historyczna najpierw zakwalifikowała do druku rozprawę Aleksego Derugi *Piotr Wielki a unicy i unia kościelna 1700–1711*, napisaną na USB pod kierunkiem prof. dr. Stanisława Kościałkowskiego¹⁰¹. W 1936 r. ukazała się druga książka Sekcji Historycznej – monografia Seweryna Wystoucha *Postęgi komunikacyjne w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego na prawie magdeburskim do połowy XVI w.*¹⁰² Na jej podstawie autor w 1937 r. habilitował się na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB¹⁰³.

Sekcja Etnologiczna zaaprobowwała do druku jedynie tekst Witolda Dynowskiego *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*, który ukazał się w 1934 r.¹⁰⁴ Na podstawie tej pracy, napisanej pod kierownictwem prof. Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowej, Witold Dynowski na Wydziale Humanistycznym USB uzyskał stopień magistra w zakresie etnografii i podjął pracę w charakterze asystenta w Katedrze Etnologii. Działal w Sekcji Etnologii Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, badał sztukę ludową ziemi wileńskiej i grodzieńskiej¹⁰⁵.

Z polecenia Sekcji Prawniczej w 1933 r. wydano pracę profesora filozofii na USB Bogumiła Jasinowskiego *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru*

¹⁰¹ A. Deruga, *Piotr Wielki a unicy i unia kościelna 1700–1711*, Wilno 1936 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Historyczna, nr 1).

¹⁰² S. Wystouch, *Postęgi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.*, Wilno 1936 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Historyczna, nr 2).

¹⁰³ LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 131, Habilitacja Dr. Seweryna Wystoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB.

¹⁰⁴ W. Dynowski, *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*, Wilno 1934 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Etnologiczna, nr 1).

¹⁰⁵ W. Dynowski, *Sztuka ludowa Wileńszczyzny i Nowogródzyczyny*, Wilno 1935 (Biblioteczka Poradni Dydaktyczno-Wychowawczej Przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego. Ser. 2, nr 4); Z. Sokolewicz, *Witold Dynowski (23.08.1903–31.07.1986) profesor etnografii Uniwersytetu Warszawskiego. Założyciel i naczelny Redaktor „Etnografii Polskiej”, „Etnografia Polska” 1987, t. 31, z. 1, s. 13.*

pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu, w której porównywał on Rosję i Zachód przede wszystkim pod kątem stosunku jednostki do społeczeństwa. Zdaniem Jasinowskiego jedynie Europa Zachodnia przeszła przez reformację i oświecenie. Z tego powodu racjonalizm i krytycyzm mogły rozwinąć się tylko na Zachodzie, gdzie władza w żadnej postaci nie była w stanie znaleźć takiej ideologii, która aspirowałaby do rangi prawdy wyłącznej, niezastąpionej i naukowo udowodnionej. Na gruncie dziedzictwa umysłowego Wschodu tych zabezpieczeń zabrakło. Zachodni krytycyzm intelektualny uniemożliwił kluczową dla zrozumienia wzrostu despotyzmu na Wschodzie sakralizację władzy. Rozważania o różnicach cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu, według Bogumiła Jasinowskiego, pozwalają zrozumieć właściwości cywilizacji rosyjskiej, zwłaszcza prymat zbiorowości przed jednostką wyznawany przez słowianofilów, a wytyczony dawno przez wschodniochrześcijański bizantyzm. Ideologia słowianofilska, mistyczna i na ogół konserwatywna, była głęboko odmienna od ideologii bolszewickiej, materialistycznej i rewolucyjnej, jednak obie opierały się na prymacie zbiorowości tłumiającej sobą jednostkę. Co więcej, właśnie owo przeciwieństwo mistycyzmu i materializmu stanowiło tło psychiczne, z którego wywodził się w pewnej mierze ów głęboki przewrót znany pod nazwą rewolucji bolszewickiej¹⁰⁶.

W 1938 r. ukazało się studium Wiktora Sukiennickiego *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*, zakwalifikowane do druku przez Sekcję Prawniczą¹⁰⁷. Badania nad tym zagadnieniem utrudniała niedostępność dokumentów archiwalnych. Autor musiał opierać się wyłącznie na źródłach publikowanych, a ściślej na aktach prawnych wydawanych przez organa władzy sowieckiej na przestrzeni lat 1917–1936. Podczas pisania pracy korzystał także z metody porównawczej oraz analizy języka tekstów prawnych. Autor studium nie lekceważył też dorobku nauki niemieckiej ani publicystyki emigrantów rosyjskich. Na podstawie dostępnych mu dokumentów i literatury przedmiotu Sukiennicki udowadniał, że ewolucja historyczna systemów ustrojowych Europy Zachodniej przynajmniej od momentu rewolucji francuskiej umacniała nienaruszalne prawa jednostki, wiodła do ich kodyfikacji i stabilizacji na drodze gwarancji konstytucyjnych. Ustroje totalitarne XX w. (sowiecki, hitlerowski) przyniosły

¹⁰⁶ B. Jasinowski, *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*, Wilno 1933; tenże, *O cywilizacji wschodnio-chrześcijańskiej*, Lublin 1937, s. 25–26.

¹⁰⁷ W. Sukiennicki, *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*, Wilno 1938.

widoczny regres tego procesu. Władze sowieckie nie liczyły się z poglądami prawnymi, moralnymi czy religijnymi społeczeństwa, otwarcie nazywały siebie dyktaturą i zamierzały taki porządek prawny narzucić innym narodom poprzez globalną rewolucję. W konstytucji ZSRR przewidziany był dynamiczny charakter państwa sowieckiego, nieposiadającego wyraźnie i ściśle określonych granic terytorialnych, lecz otwartego dla wszystkich istniejących i mających powstać w przyszłości republik sowieckich. Niedaleka przyszłość pokazała zasadność wywodów sowietologa wileńskiego¹⁰⁸. Zdaniem badaczy współczesnych studium Sukiennickiego na trwałe wpisało się do ówczesnej światowej literatury sowietologicznej może głównie dlatego, że liczne problemy pozostawia otwarte, bez przesądzenia za wszelką cenę. W nauce często tak bywa, jak zaznaczył polski sowietolog Marek Kornat, że sformułowanie nowych pytań badawczych daje więcej niż sama interpretacja¹⁰⁹.

Praca Sukiennickiego była ostatnią edycją książkową Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i SNP w Wilnie. Dalsza jego działalność została przerwana przez wybuch II wojny światowej.

Współcześni polscy uczeni pozytywnie oceniają dorobek związanych z Instytutem uczonych wileńskich, zwłaszcza Stanisława Swianiewicza i Wiktora Sukiennickiego, którzy badali złożoną problematykę ZSRR. Marek Kornat podkreślał, że prace sowietologów wileńskich cechuje niewątpliwy obiektywizm i duża wnikliwość w rozpatrywaniu skomplikowanych spraw ustrojowych czy gospodarczych. Jego zdaniem:

W ich działalności nie liczył się propagandowy antykomunizm, lecz możliwie wolna od emocji analiza. Sowietolodzy wileńscy starali się utrzymywać dystans w ocenie realiów rewolucyjnej Rosji. Takie podejście sprawiło, iż ich publikacje w dużym stopniu wytrzymały próbę czasu. Dlatego badacze wileńscy stworzyli „polską szkołę sowietologiczną”, której dorobek ma trwałe miejsce w skali europejskiej¹¹⁰.

Współpraca z innymi instytucjami i towarzystwami naukowymi w kraju i za granicą

Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej przez cały czas działalności utrzymywał kontakty z innymi instytucjami naukowymi w kraju i za granicą. Po-

¹⁰⁸ Tamże, s. 166.

¹⁰⁹ M. Kornat, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej*, s. 42.

¹¹⁰ Tamże, s. 103.

wyżej pisano o ścisłych więzach, jakie łączyły Instytut i SNP z USB oraz Biblioteką Państwową w Wilnie. Współpracowano również z towarzystwami wileńskimi, w tym z Towarzystwem Prawniczym im. Ignacego Daniłowicza. Członkowie Instytutu oraz pracownicy SNP publikowali artykuły z dziedziny prawa na łamach czasopisma „Rocznik Prawniczy Wileński”, wydawanego przez Towarzystwo Prawnicze im. Ignacego Daniłowicza i Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB. Wielu z nich, jak: Wacław Komarnicki, Michał Król, Witold Staniewicz, Stanisław Swianiewicz, Wiktor Sukiennicki, Eugeniusz Waśkowski czy Władysław Zawadzki, wchodziło do komitetu redakcyjnego tegoż czasopisma¹¹¹.

W przededniu wojny postanowiono wydawać wspólnymi siłami serię literatury prawniczej „Wileńska Biblioteka Prawno-Społeczna”. W 1939 r. w jej ramach ukazała się książka Franciszka Ancewicza *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*, napisana pod kierownictwem Wiktora Sukiennickiego¹¹².

¹¹¹ W. Komarnicki, *Geneza terytorium państwowego Polski ze stanowiska prawa narodów*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1925, t. 1, s. 252–266; tenże, *Upadek i wskrzeszenie Państwa Polskiego w literaturze niemieckiej*, tamże, 1928, t. 2, s. 241–269; tenże, *Odbudowa państwowości polskiej na Ziemiach Wschodnich*, tamże, 1935, t. 3, s. V–L; tenże, *Uwagi prawnicze o projekcie nowej konstytucji polskiej*, tamże, 1935, t. 7, s. 220–250; M. Król, *Odpowiedzialność państw w prawie międzynarodowym*, tamże, 1929, t. 3, s. 177–416; tenże, *Represalia i wyższa konieczność w prawie międzynarodowym*, tamże, 1930, t. 4, s. 15–100; tenże, *Zmiany i przekształcenia zwyczajowe konstytucji*, tamże, 1931, t. 5, s. 1–106; tenże, *Wykładnia traktatów międzynarodowych*, tamże, 1933, t. 6, s. 43–206; tenże, *Prawo międzynarodowe w orzecznictwie sądów krajowych*, tamże, 1935, t. 7, s. 251–334; tenże, *Próby kodyfikacji zasad międzynarodowej odpowiedzialności państw*, tamże, 1936, t. 8, s. 174–284; E. Waśkowski, *Rozwój ustawodawstwa cywilnego w XIX wieku*, tamże, 1925, t. 1, s. 89–116; tenże, *Przyznanie stron w procesie cywilnym (Z powodu projektu polskiej procedury cywilnej)*, tamże, 1928, t. 2, s. 1–32; tenże, *Zasady ustroju sądów (Z powodu wydania prawa o Ustroju Sądów Powszechnych)*, tamże, 1929, t. 3, s. 84–176; tenże, *Zasady procesu cywilnego*, tamże, 1930, t. 4, s. 265–381; W. Zawadzki, *O pojęciu wartości zamiennej*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1925, t. 1, s. 70–88; S. Ehrenkreutz, *Uwagi nad rozdziałem VII Statutu litewskiego trzeciego*, tamże, 1925, t. 1, s. 233–251; B. Wilanowski, *Ustępstwa ze strony Kościoła na rzecz państwa poczynione w konkordacie z 10 lutego 1925 r. w świetle konkordatów innych*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1928, t. 2, s. 177–240; tenże, *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*, tamże, 1929, t. 3, s. 477–591; tenże, *Stosunek Kościoła do państwa w świetle ostatnich konkordatów*, tamże, 1930, t. 4, s. 107–208; B. Wróblewski, *Ujednostajnienie prawa karnego*, tamże, 1929, t. 3, s. 417–476; tenże, *Studia z dziedziny prawa i etyki (autoreferat)*, tamże, 1935, t. 7, s. 93–124; tenże, *Cześć, godność, honor*, tamże, 1936, t. 8, s. 93–143.

¹¹² F. Ancewicz, *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*, Wilno 1939 (Wileńska Biblioteka Prawno-Społeczna, t. 1).

Ponadto członkowie Instytutu i pracownicy SNP zasilali artykułami kierowany przez Towarzystwo Prawnicze miesięcznik „Wileński Przegląd Prawniczy”, ukazujący się w latach 1930–1939¹¹³. Na jego łamach ukazały się m.in. prace Stefana Ehrenkreutza¹¹⁴, Wiktora Sukiennickiego¹¹⁵, Eugeniusza Waškowskiego¹¹⁶ i Bronisława Wróblewskiego¹¹⁷.

Bliskie stosunki łączyły Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej z Towarzystwem Przyjaciół Nauk w Wilnie (TPN). Na łamach czasopisma „Ateneum Wileńskie”, wydawanego przez Towarzystwo, regularnie informowano o działalności Instytutu i SNP w Wilnie¹¹⁸. Biuletyn Instytutu „Balticoslavica” zamieścił artykuł informacyjny Bolesława Wilanowskiego o TPN. Napisany w języku niemieckim tekst był przeznaczony dla zagranicznych czytelników¹¹⁹. Członkowie Instytutu i pracownicy SNP często publikowali artykuły w „Ateneum Wileńskim”, a większe rozprawy – w jego wydawnictwach seryjnych. Ukazały się w nich publikacje Stefana Ehrenkreutza¹²⁰, Erwina Koschmiedera¹²¹, Jana Otrębskiego¹²²,

¹¹³ „Wileński Przegląd Prawniczy” 1930–1939, t. 1–10.

¹¹⁴ S. Ehrenkreutz, *Prace Lelewela na polu historii prawa*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1930, t. 1, nr 3, s. 73–77; nr 5, s. 153–157.

¹¹⁵ W. Sukiennicki, *Marksowsko-leninowska teoria prawa*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1935, t. 1, nr 3, s. 73–77; nr 5, s. 153–157.

¹¹⁶ E. Waškowski, *Źródło prawa rosyjskiego obowiązującego na Ziemiach Wschodnich*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1930, t. 1, s. 10–13, 49–52, 115–117, 321; tenże, *Ustalenie wysokości wynagrodzenia za wywłaszczenie*, tamże, 1935, t. 6, s. 357–363; tenże, *Kodeks zobowiązań a 1 cz. X t. Zводу Praw*, tamże, 1934, t. 5, s. 109, 145, 191, 213, 245; tenże, *Dwie próby estetyzacji adwokatury*, tamże, 1936, t. 7, s. 313–316.

¹¹⁷ B. Wróblewski, *Stosunek społeczeństwa do przestępców*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1930, t. 1, nr 1, s. 14–16; tenże, *Polityka karna*, tamże, 1934, t. 5, s. 185–188, 221–225; tenże, *Grupy współdziałania z prokuraturą w ZSRR*, tamże, 1938, t. 9, s. 233–234.

¹¹⁸ *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1930, t. 7, z. 1–2, s. 407; 1936, t. 11, s. 811–812; 1937, t. 12, s. 684; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, t. 9, s. 45.

¹¹⁹ B. Wilanowski, *Die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften*, s. 99–112.

¹²⁰ S. Ehrenkreutz, *Stan badań nad statutami litewskimi*, „Ateneum Wileńskie” 1924, t. 2, s. 289–349.

¹²¹ E. Koschmieder, *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie: Próba syntezy*, Wilno 1934, XVI, 240 ss. (Rozprawy i materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 5, z. 2); tenże, *Teoria i praktyka rosyjskiego śpiewu neumatycznego na tle tradycji staroobrzędowców wileńskich*, „Ateneum Wileńskie” 1935, t. 10, s. 297–305.

¹²² J. Otrębski, *Z dziejów języka łacińskiego: o zachowaniu się wygłosowego -s po samogłosce długiej*, Wilno 1924 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 1, z. 1); M. Brensztejn, J. Otrębski, *Dajny litewskie zapisane przez Adama Mickiewicza*, Wilno 1927 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 1 z. 4); J. Otrębski, *O pochodzeniu łacińskiego perfectum na -vi i -ui*, Wilno 1927, 34

Witolda Staniewicza¹²³, Hadży Seraja Szapszała¹²⁴, Bolesława Wilanowskiego¹²⁵, Seweryna Wysłoucha¹²⁶, Marii Znamierowskiej-Prüfferowej¹²⁷.

Współpracowano także z Wileńskim Biurem Informacyjnym, które zbierało materiały o krajach sąsiednich. Nakładem biura jeszcze przed założeniem Instytutu i SNP wydano opracowany przez Władysława Wielhorskiego zbiór materiałów dotyczący położenia ludności polskiej w Republice Litewskiej oraz jego książkę *Litwa etnograficzna: przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*¹²⁸. Referat Litewski, jak już wspomniano, wspólnie z Wileńskim Biurem Informacyjnym wydawał „Biuletyn Kowieński”, w którym zamieszczano materiały o najważniejszych wydarzeniach w życiu gospodarczym i politycznym Litwy Kowieńskiej¹²⁹.

Kontaktowano się również z Pracownią Naukową Wojskowego Biura Historycznego w Wilnie, mieszczącą się w tym samym gmachu Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. Jej pracownicy mieli dostęp do biblioteki Instytutu, w razie potrzeby zasięgaliby porady jego uczonych, a członkowie Instytutu i pracownicy SNP mogli korzystać z materiałów historycznych zebranych

ss. (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 1, z. 5); tenże, *Indogermanische Forschungen: Studia indoeuropeistyczne*, Wilno 1939 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 10, z. 3).

¹²³ W. Staniewicz, *Rzut oka na rozwój dziejów agrarnych na ziemiach litewskich*, „Ateneum Wileńskie” Wilno 1924, t. 2, s. 103–121; tenże, *Dwór Wersoka Wielka. Studium historyczno-gospodarczo-prawne*, „Ateneum Wileńskie” 1926, t. 3, z. 10–11, s. 265–326.

¹²⁴ H.S. Szapszał, *Wyobrażenia świętych muzułmańskich a wpływy ikonograficzne katolickie i stosunki persko-polskie za Zygmunta III*, Wilno 1935 (Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, t. 2, s. 1–34).

¹²⁵ B. Wilanowski, *Rozwój historyczny procesu kanonicznego*, t. 1: *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*, Wilno 1929 (Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 3).

¹²⁶ S. Wysłouch, *Rozwój granic i terytorium powiatu Kобрzyńskiego do połowy XVI wieku*, „Ateneum Wileńskie” 1929, t. 6, s. 16–46, 337–428; tenże, *Z dziejów Łosośny i jej posiadaczy XV–XVI w.*, tamże, 1930, t. 7, s. 145–169; tenże, *Dobra Szereszewskie. Ze studiów nad podziałem terytorialnym W. Ks. Litewskiego przed reformą 1565–1566 r.*, tamże, 1933, t. 8, s. 57–135; tenże, *Dawne drogi Polesia. Ze studiów nad historią gospodarczą Polesia w XVI–XVIII w.*, tamże, 1937, t. 12, s. 146–204.

¹²⁷ M. Znamierowska-Prüfferowa, *Rybołówstwo jezior trockich: rys etnograficzny*, Wilno 1930 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 3, z. 2).

¹²⁸ W. Wielhorski, *Byt ludności polskiej w państwie litewskim. W świetle dochodzeń jej praw przed Ligą Narodów*, Wilno 1925, s. 1–30; tenże, *Litwa etnograficzna: przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*, Wilno 1928.

¹²⁹ „Biuletyn Kowieński” 1929–1938.

przez pracownię. Pracownicy tych placówek i słuchacze Szkoły często wspólnie uczestniczyli w odczytach oraz innych imprezach¹³⁰.

Z litewskimi i białoruskimi towarzyszami i instytucjami wymieniano się wydawnictwami, w czasopiśmie Instytutu zamieszczano artykuły informacyjne o ich działalności, publikowano prace litewskich i białoruskich działaczy (ks. Antoniego Wiskonta, Antoniego Łuckiewicza), zapraszano przedstawicieli mniejszości narodowych na odbywające się w Instytucie odczyty publiczne i inne imprezy¹³¹.

Instytut nawiązał i utrzymywał kontakty z placówkami warszawskimi, np. z Instytutem Wschodnim oraz Ukraińskim Instytutem Naukowym. Kierownictwo tych placówek wymieniało się korespondencją i wydawnictwami, profesorowie (Aleksander Łotocki, Roman Smal-Stocki) wygłaszali wykłady otwarte w Wilnie, członkowie wileńskiego Instytutu zaś, jak: Władysław Wielhorski, Marian Zdziechowski, Stanisław Swianiewicz, występowali w roli prelegentów w Warszawie. Ponadto słuchacze SNP uczestniczyli w zjazdach organizowanych przez Orientalistyczne Koło Młodych przy Instytucie Wschodnim w Warszawie¹³². Nawiązano kontakty także z Towarzystwem Wiedzy Wojskowej. Nakładem Sekcji Geograficznej tegoż towarzystwa została m.in. wydana w Warszawie książka Wielhorskiego *Litwa Współczesna*¹³³.

W literaturze przedmiotu rozważana jest sprawa współpracy Instytutu z Oddziałem II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Niestety, na podstawie zacho-

¹³⁰ Pracownia Naukowa Wojskowego Biura Historycznego w Wilnie, będąca ekspozyturą Wojskowego Biura Historycznego, została zorganizowana w lutym 1936 r. Grono organizatorów stanowili: Edward Perkowicz, podpułkownik dyplomowany, Szef Wojskowego Biura Historycznego, Bolesław Waligóra, major, dyrektor Archiwum Wojskowego, Stanisław Bobiatyński, podpułkownik w stanie spoczynku, Ryszard Mienicki, major rezerwy, archiwista, docent USB, Michał Obieziński, kapitan, Stefan Burhardt, podporucznik rezerwy, dyrektor Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, Walerian Charkiewicz, porucznik rezerwy. Główne kierunki pracy: 1. Zestawienie ewidencji uczestników walk na terenie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego we wszystkich formacjach wojskowych, niezwiązanych organicznie z armią polską; 2. Naukowe opracowanie dziejów takich formacji jak Polska Organizacja Wojskowa, Samoobrona Litwy i Białorusi, Strzelcy Nadniemeńscy, Wojska Litwy Środkowej itp.; 3. Działalność naukowo-informacyjna. Kierownikiem pracowni był Wakerian Charkiewicz. Zob.: *Pracownia Naukowa Wojskowego Biura Historycznego w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1936, t. 11, s. 802.

¹³¹ A. Wiskont, *Konkordat litewski*, s. 115–173; A. Łuckiewicz, *Muzeum Białoruskie im. Jana Łuckiewicza*, s. 47–55.

¹³² LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 6v, Sprawozdanie Prezesa Zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1. IV. 1938 do 31 marca 1939 r.; I.P. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 2007, s. 52–53.

¹³³ W. Wielhorski, *Litwa współczesna*, Warszawa 1938 (Biblioteka Służby Geograficznej, t. 17).

wanych materiałów archiwalnych nie można dać jednoznacznej odpowiedzi. Marek Kornat przypuszcza, że Oddział II z pewnością bacznie studiował publikacje Instytutu i z nich korzystał, możliwie posyłał swych pracowników do SNP na studia dokształcające i mógł dyskretnie wspierać finansowo działalność Instytutu i Szkoły. Jednak, jak już wspomniano, z powodu braku źródeł kwestia ta pozostaje nierozstrzygnięta¹³⁴.

Członkowie Instytutu i pracownicy SNP współpracowali także z zagranicznymi placówkami nauki i kultury: uniwersytetami, bibliotekami, muzeami, towarzystwami naukowymi. Wymieniali się z nimi wydawnictwami informacjami o ważnych wydarzeniach w życiu naukowym, uczestniczyli w kongresach i zjazdach naukowców. Do Wilna przybywali uczeni lub ich grupy z placówek współpracujących z Instytutem. Bliskie kontakty nawiązano z Uniwersytetem Dorpackim i Estońskim Muzeum Narodowym w Dorpacie (Tartu). Okazję do współpracy dała Wystawa Sztuki i Przemysłu Ludowego, która odbywała się 14–28 września 1930 r. w Wilnie podczas II Targów Północnych. W wystawie tej oprócz muzeów wileńskich uczestniczyły liczne muzea z całej Polski. Eksponowano przede wszystkim przedmioty sztuki ludowej: tkaniny, koronki, hafty, wyroby z drewna, gliny i metali. Estońskie Muzeum Narodowe przysłało na wystawę do Wilna 500 oryginalnych eksponatów (stroje ludowe, ozdoby, łańcuchy i broszki srebrne, barwne pończochy, rękawice, czepce, krajki itp.). Ekspozycje rozmieszczono w 2 salach wystawowych, zaopatrzone nadpisami i obrazkami ilustrującymi zastosowanie każdego przedmiotu w życiu. Przybyli ze zbiorami pracownicy Muzeum oraz Uniwersytetu Dorpackiego spotykali się z kolegami wileńskimi i podzielili się z nimi doświadczeniem w badaniu kultury ludowej¹³⁵.

Nawiązaną współpracę z Estończykami kontynuowano w latach następnych. W 1932 r. profesor Marian Zdziechowski reprezentował Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej na obchodach trzecieściecia założenia Uniwersytetu Dorpackiego (tę szkołę w Dorpacie założył w 1632 r. król Szwecji Gustaw Adolf), w kwietniu 1934 r. zaś do Wilna przybyła z Estonii grupa złożona z 17 oficerów i studentów, którzy wysłuchali kursu wiedzy o Polsce, zorganizowanego przez Instytut¹³⁶. Estońscy uczeni wchodzili w skład komitetu redakcyjnego biuletynu „Bal-

¹³⁴ M. Kornat, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej*, s. 23–28.

¹³⁵ Ergo [pseudonim], *Sztuka ludowa na II Targach Północnych*, „Słowo” 1930, nr 223(2433), 28 września, s. 2, 4.

¹³⁶ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, k. 6, Sprawozdanie z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w roku 1931/1932; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie” 1935, t. 10, s. 564.

ticoslavica” (Oskar Loorits), publikowali na jego łamach prace naukowe (Oskar Loorits, Helmi Kurrik, F. Linnus), przysyłali wydawnictwa do biblioteki Instytutu¹³⁷.

Współpracowano także z uczonymi Łotwy. Łotewscy goście uczestniczyli w uroczystościach otwarcia Instytutu w 22–23 lutego 1930 r., wygłaszali też w Wilnie odczyty publiczne¹³⁸. Polscy uczeni, w tym Włodzimierz Antoniewicz, członek komitetu redakcyjnego biuletynu „Balticoslavica”, zostali zaproszeni na kongres archeologów, który odbywał się 19–21 sierpnia 1930 r. w Rydze. Wracając z kongresu, archeolodzy zajechali do Wilna, spotkali się z wileńskimi kolegami, oglądali miejskie zabytki, zwiedzili muzeum TPN, gdzie ze szczególnym zainteresowaniem obejrzeni dział archeologii¹³⁹. Potem na łamach czasopisma „Balticoslavica” uczestnik kongresu Włodzimierz Antoniewicz szczegółowo opisał obrady i omawiane kwestie naukowe¹⁴⁰. W 1932 r. Władysław Wielhorski uczestniczył w zjeździe Towarzystwa Zbliżenia Polsko-Łotewskiego w Rydze, gdzie reprezentował Instytut i SNP¹⁴¹.

Nawiązano i utrzymywano więzi z uczonymi fińskimi. Profesor Jalo Kalima z Helsinek wchodził w skład komitetu redakcyjnego biuletynu „Balticoslavica”, inny fiński uczyony Albert Hämäläinen przysłał do tegoż czasopisma artykuł o badaniach etnologicznych w Finlandii w latach 1931–1936¹⁴².

Naukowi pracownicy Instytutu byli zainteresowani nawiązaniem współpracy z licznymi placówkami niemieckimi prowadzącymi badania Europy Wschodniej. Takie funkcjonowały w Berlinie, we Wrocławiu, w Lipsku, w Monachium, w Gdańsku, w Królewcu. Po dojściu hitlerowców do władzy utraciły one autonomię i zostały podporządkowane służbie narodowego socjalizmu, co negatywnie wpływało na ich poziom naukowy. Mimo ich upolitycznienia instytucje niemieckie wniosły znaczny wkład w badania dotyczące Europy Wschodniej. Ważnym ośrodkiem badań wschodnich był np. Instytut Badań Europy Wschodniej (Instytut für Osteuropäische Wirtschaft) w Królewcu, na którego czele stał Theodor Oberländer, narodowy

¹³⁷ O. Loorits, *Folklorystyka w Estonii*, s. 12–17; H. Kurrik, *Estońskie Muzeum Narodowe w Dorpacie (Tartu)*, s. 150–159; F. Linnus, *Die estnische Ethnographie in den letzten fünf Jahren*, s. 128–135.

¹³⁸ *Inauguracja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, „Ateneum Wileńskie” 1929*, t. 6, z. 1–4, s. 715; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu*, s. 253, 257.

¹³⁹ *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1934*, Wilno 1935, s. 30.

¹⁴⁰ W. Antoniewicz, *Kongres archeologów*, s. 1–11.

¹⁴¹ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, k. 6, *Sprawozdanie z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w roku 1931/1932*.

¹⁴² A. Hämäläinen, *Die Völkerkunde Finnlands (1931–1936)*, s. 118–127.

sojalista, ale zarazem ceniony i dość rzetelny specjalista w sprawach przeludnienia rolnego w krajach Europy Centralnej, w tym w Polsce. W 1936 r. grupa uczonych niemieckich razem z Theodorem Oberländerem przybyła do Wilna, gdzie spotykała się z pracownikami Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB. Jesienią 1936 r. Królewicz zwiedził Stanisław Swianiewicz w celu zapoznania się z najnowszymi niemieckimi teoriami ekonomicznymi i polityką gospodarczą III Rzeszy. W 1935 r. tego rodzaju badania prowadził on na uniwersytecie w Wiedniu, w 1937 r. kontynuował je w Hamburgu, Berlinie i Kolonii¹⁴³. Na ich podstawie w 1938 r. opublikował wysoko cenioną w świecie naukowym książkę *Polityka gospodarcza Niemiec hitlerowskich*¹⁴⁴. W latach następnych współpraca z ośrodkami niemieckimi została ograniczona z powodu coraz bardziej przybierającej na sile ideologii nazistowskiej¹⁴⁵.

Pracownicy SNP i członkowie Instytutu próbowali też nawiązać kontakty z uczonymi sowieckimi. Szczególnie taką współpracą byli zainteresowani uczeni prowadzący badania sowietologiczne. Wiktor Sukiennicki w 1934 r. odbył podróż po Związku Sowieckim, zwiedził Moskwę, Charków, Kijów, Tbilisi, Krym, spotykał się z uczonymi sowieckimi, ale nie udało mu się nawiązać z nimi bliższej współpracy naukowej, gdyż ci, bacznie śledzeni przez władze, unikali kontaktów zagranicznych¹⁴⁶.

Zakończenie

Podsumowując, trzeba zaznaczyć, że mimo stosunkowo krótkiego czasu działalności (1930–1939) Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie stał się ważnym ośrodkiem naukowym i wniósł znaczący wkład w badania dziejów, polityki, kultury oraz spraw gospodarczych krajów sąsiednich. Przyczynił się także do szerzenia wiedzy naukowej o tych krajach poprzez zgromadzenie poukazywanych zbiorów bibliotecznych, organizowanie odczytów publicznych i swe wy-

¹⁴³ M. Kornat, *Swianiewicz* (Świaniewicz) Stanisław, krypt.: Bor, St. Sw., pseud.: Jerzy Lebedziewski, W. J. Marber, Ernst Talgren (1899–1997), *ekonomista, sowietolog, publicysta*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 46/1, z. 188, Warszawa–Kraków 2009, s. 125–126.

¹⁴⁴ S. Swianiewicz, *Polityka gospodarcza Niemiec hitlerowskich*, Wilno 1938.

¹⁴⁵ M. Kornat, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej*, s. 110–114.

¹⁴⁶ M. Kornat, *Sukiennicki Wiktor (1900–1983), prawnik, historyk, sowietolog*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 45/3, z. 186, Warszawa–Kraków 2008, s. 397.

dawnictwa. Na łamach wydawanych przez Instytut czasopism „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej”, „Balticoslavica” oraz w serii książek ukazało się wiele prac wileńskich uczonych o życiu gospodarczym, ustroju politycznym oraz prawodawstwie najgroźniejszego sąsiada, jakim był Związek Sowiecki, o językach słowiańskich i bałtyckich, dawnym prawie litewskim, dziejach Kościoła prawosławnego i unickiego na wschodnich ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, sztuce ludowej Wileńszczyzny i Polesia, roli Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu białoruskim w Drugiej Rzeczypospolitej, białoruskich instytucjach naukowych i kulturowych w Wilnie i Mińsku, politycznym i gospodarczym życiu Litwy Kowieńskiej.

Badania uczonych wileńskich dopełniały publikowane na łamach wydawnictw Instytutu artykuły estońskich, fińskich, niemieckich i ukraińskich uczonych. Współpraca z krajowymi i zagranicznymi badaczami pozytywnie oddziaływała na działalność Instytutu, sprzyjała wymianie myśli i osiągnięć naukowych, ułatwiała poznanie życia naukowego i kulturowego krajów sąsiednich, będących przedmiotem badań Instytutu. Zarazem przyczyniała się do szerzenia wiedzy o samym Instytucie i kraju, który on reprezentował. Słabiej rozwinięte badania oświaty i kultury krajów ościennych zamierzano znacznie rozszerzyć siłami młodych adeptów nauki, przygotowywanych w SNP w Wilnie, jednak wybuch wojny i okupacje doprowadziły do likwidacji tych placówek i przekreśliły ich wszelkie plany naukowe.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

- Ancewicz F., *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*, Wilno 1939 (Wileńska Biblioteka Prawno-Społeczna, t. 1).
- Antoniewicz W., *Kongres archeologów bałtyckich w Rydze*, „Balticoslavica” 1933, t. 1.
„Balticoslavica. Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie” 1933, t. 1; 1936, t. 2; 1938, t. 3.
- Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa C., *Zakład Etnologii Uniwersytetu Stefana Bato-rego w Wilnie i jego zadania*, „Balticoslavica” 1933, t. 1.
„Biuletyn Kowieński” 1929–1938.
- Brensztejn M., Otrębski J., *Dajny litewskie zapisane przez Adama Mickiewicza*, Wilno 1927 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 1, z. 4).
- Cyruliński B., *Koncesje zagraniczne w ZSRR*, Wilno 1935 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Gospodarcza, nr 2).

- Deruga A., *Piotr Wielki a unicy i unia kościelna 1700–1711*, Wilno 1936 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Historyczna, nr 1).
- Dynowski W., *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*, Wilno 1934 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Etnologiczna, nr 1).
- Dynowski W., *Sztuka ludowa Wileńszczyzny i Nowogródzczyzny*, Wilno 1935 (Biblioteczka Poradni Dydaktyczno-Wychowawczej Przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego. Ser. 2, nr 4).
- Echa otwarcia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Serdeczne gratulacje i życzenia z zagranicy*, „Kurier Wileński” 1930, nr 51 (1693), 2 marca.
- Ehrenkreutz S., *Prace Lelewela na polu historii prawa*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1930, t. 1, nr 3; nr 5.
- Ehrenkreutz S., *Stan badań nad statutami litewskimi*, „Ateneum Wileńskie” 1924, t. 2.
- Ehrenkreutz S., *Uwagi nad rozdziałem VII Statutu litewskiego trzeciego*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1925, t. 1.
- Ergo [pseudonim], *Sztuka ludowa na II Targach Północnych*, „Słowo” 1930, nr 223(2433), 28 września.
- Fraenkel E., *Zum ostlitauischen Dialekt von Tverečius. Nebst Nachträgen zur Arbeit über der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen*, „Balticoslavica” 1938, t. 3.
- Frankel E., *Der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen*, „Balticoslavica” 1936, t. 2.
- Gruszecka J., *Le nouveau Dictionnaire Geographique de l'Etat Polonais*, „Balticoslavica” 1936, t. 2.
- H.R. [Helena Romer-Ochenkowska], *O Ogniem i mieczem*, „Kurier Wileński” 1934, nr 47(2937), 18 lutego.
- Hämäläinen A., *Die Völkerkunde Finnlands (1931–1936)*, „Balticoslavica” 1938, t. 3.
- Inauguracja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie” 1929, t. 6, z. 1–4.
- Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie” 1930, t. 7, z. 1–2; 1935, t. 10; 1936, t. 11; 1937, t. 12.
- Instytut Słowiański w Pradze*, „Balticoslavica” 1933, t. 1, s. 42–46.
- Jagmin J., *Rozwój Iniarstwa w Sowietach*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1934, t. 2.
- Jasinowski B., *O cywilizacji wschodnio-chrześcijańskiej*, Lublin 1937.
- Jasinowski B., *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*, Wilno 1933.
- Kamieński Ł., *Z badań nad śpiewem i muzyką ludu polskiego (Problemy i prace Zakładu Muzykologicznego Uniwersytetu Poznańskiego)*, „Balticoslavica” 1936, t. 2.
- Kłosowska N., *Fragmety wspomnień*, „Zeszyty Historyczne” 1993, t. 103.
- Komarnicki W., *Geneza terytorium państwowego Polski ze stanowiska prawa narodów*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1925, t. 1.

- Komarnicki W., *Odbudowa państwowości polskiej na Ziemiach Wschodnich*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1995, t. 3.
- Komarnicki W., *Upadek i wskrzeszenie Państwa Polskiego w literaturze niemieckiej*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1928, t. 2.
- Komarnicki W., *Uwagi prawnicze o projekcie nowej konstytucji polskiej*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1935, t. 7.
- Korduba M., *Rozwój i obecny stan badań nad kronikami (latopisami) staroruskimi*, „Balticoslavica” 1936, t. 2.
- Kornat M., *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii*, „Kwartalnik Historyczny” 2000, t. 107, nr 3.
- Kornat M., *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej: Geneza, dzieje i dorobek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Zeszyty Historyczne” 2000, t. 134.
- Kornat M., *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*, Kraków 2003.
- Kornat M., *Sukiennicki Wiktor (1900–1983), prawnik, historyk, sowietolog*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 45/3, z. 186, Warszawa–Kraków 2008.
- Kornat M., *Swianiewicz (Świaniewicz) Stanisław, krypt.: Bor, St. Sw., pseud.: Jerzy Lebedziewski, W. J. Marber, Ernst Talgren (1899–1997), ekonomista, sowietolog, publicysta*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 46/1, z. 188, Warszawa–Kraków 2009.
- Koschmieder E., *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie: Próba syntezy*, Wilno 1934 (Rozprawy i materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 5, z. 2).
- Koschmieder E., *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich*, Wilno 1932 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 2).
- Koschmieder E., *Teoria i praktyka rosyjskiego śpiewu neumatycznego na tle tradycji staroobrzędowców wileńskich*, „Ateneum Wileńskie” 1935, t. 10.
- Król M., *Odpowiedzialność państw w prawie międzynarodowym*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1929, t. 3.
- Król M., *Pieniądz i kredyt w ZSRR*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1934, t. 2.
- Król M., *Prawo międzynarodowe w orzecznictwie sądów krajowych*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1935, t. 7.
- Król M., *Próby kodyfikacji zasad międzynarodowej odpowiedzialności państw*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1936, t. 8.
- Król M., *Represalia i wyższa konieczność w prawie międzynarodowym*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1930, t. 4.
- Król M., *Wykładnia traktatów międzynarodowych*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1933, t. 6.
- Król M., *Zmiany i przekształcenia zwyczajowe konstytucji*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1931, t. 5.
- Krzyżanowski J., *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej*, Wilno 1934 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 3).

- Kurrik H., *Estońskie Muzeum Narodowe w Dorpacie (Tartu)*, „Balticoslavica” 1936, t. 2.
- Lietuvos centriniis valstybės archyvas (Państwowe Archiwum Centralne Litwy), sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368; sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 127, 131; ap. 5 (IVB), b. 314; sygn. F. 285, ap. 1, b. 2, 5.
- Liiv O., *Praca naukowo-badawcza w zakresie historii w Estonii*, „Balticoslavica” 1938, t. 3.
- Linnus F., *Die estnische Ethnographie in den letzten fünf Jahren*, „Balticoslavica” 1938, t. 3.
- Lint F., *Sowiecki przemysł tekstylny w latach 1928–1932*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1934, t. 2.
- Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių biblioteka (Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów), sygn. F. 9, b. 3299; F. 57, b. 23/1; F. 75, b. 7/2, 12/2, 13/2, 13/3, 13/4, 23/1, 23/2, 23/3, 242.
- Loorits O., *Folklorystyka w Estonii*, „Balticoslavica” 1933, t. 1.
- Luther A., *Literatura sowiecka w Niemczech*, „Balticoslavica” 1933, t. 1.
- Łuckiewicz A., *Muzeum Białoruskie im. Jana Łuckiewicza w Wilnie*, „Balticoslavica” 1933, t. 1.
- Maj I.P., *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 2007.
- Moszyński K., *Die polnische Etnologie und Ethnographie seit dem Jahre 1925*, „Balticoslavica” 1938, t. 3.
- Nagurski T., *Kłajpeda*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1933, t. 1.
- Od Redakcji*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1934, t. 2.
- Otrębski J., *Indogermanische Forschungen: Studia indoeuropeistyczne*, Wilno 1939 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 10, z. 3).
- Otrębski J., *O pochodzeniu łacińskiego perfectum na -vī i -uī*, Wilno 1927 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 1, z. 5).
- Otrębski J., *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz. 1, Wilno 1930 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna nr 1); cz. 2, Wilno 1935 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 4).
- Otrębski J., *Z dziejów języka łacińskiego: o zachowaniu się wygłosowego -s po samogłosce długiej*, Wilno 1924 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 1, z. 1).
- Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1933, t. 1.
- Pracownia Naukowa Wojskowego Biura Historycznego w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1936, t. 11.
- Prof. Łepki o Szewczenko i literaturze ukraińskiej*, „Kurier Wileński” 1934, nr 71(2961), 14 marca.
- Recenzje*, „Balticoslavica” 1933, t. 1; t. 2; t. 3.
- Romer [Romer-Ochenkowska] H., *Turniej historyków*, „Kurier Wileński” 1934, nr 49(2939), 20 lutego.

- Różiewicz J., *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. B. Sordylowa, Warszawa 1994.
- Safarewicz J., *Stan badań nad aspektem czasownikowym w języku litewskim*, „Balticoslavica” 1938, t. 3.
- Savickij P., *Eurazjanizm jako koncepcja naukowa*, „Balticoslavica” 1933, t. 1.
- Smoleń M., *Stracone dekady: historia ZSRR 1917–1991*, Warszawa–Kraków 1994.
- Sokolewicz Z., *Witold Dynowski (23.08.1903–31.07.1986) profesor etnografii Uniwersytetu Warszawskiego. Założyciel i naczelny Redaktor „Etnografii Polskiej”, „Etnografia Polska” 1987, t. 31, z. 1.*
- Sprawozdanie ogólne prezesa Zarządu Instytutu profesora dr-a Stefana Ehrenkreutz z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, wygłoszone na Zebraniu Ogólnym członków Instytutu 11 grudnia 1932 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1933, t. 1.
- Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1934*, Wilno 1935.
- Staniewicz W., *Dwór Wersoka Wielka. Studium historyczno-gospodarczo-prawne*, „Ateneum Wileńskie” 1926, t. 3, z. 10–11.
- Staniewicz W., *Kolektywizacja rolnictwa Rosji Sowieckiej*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1934, t. 2.
- Staniewicz W., *Rzut oka na rozwój dziejów agrarnych na ziemiach litewskich*, „Ateneum Wileńskie” 1924, t. 2.
- Stankiewicz J., *Stan badań nad klasyfikacją dialektów białoruskich*, „Balticoslavica” 1936, t. 2.
- Stankiewicz S., *Instytut Białoruskiej Kultury – Białoruska Akademia Nauk w Mińsku*, „Balticoslavica” 1933, t. 1.
- Statut stowarzyszenia „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej”*, Warszawa 1930.
- Sukiennicki W., *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*, Wilno 1938.
- Sukiennicki W., *Marksowsko-leninowska teoria prawa*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1935, t. 1, nr 3; nr 5.
- Swianiewicz S., *Lenin jako ekonomista*, Wilno 1930 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Gospodarcza, nr 1).
- Swianiewicz S., *Polityka gospodarcza Niemiec hitlerowskich*, Wilno 1938.
- Swianiewicz S., *Rzut oka na zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1934, t. 2.
- Swianiewicz S., *Z zagadnień sowieckiego przemysłu ciężkiego*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1934, t. 2.
- Szapszał H.S., *Wyobrażenia świętych mużułmańskich a wpływy ikonograficzne katolickie i stosunki persko-polskie za Zygmunta III*, Wilno 1935 (Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, t. 2).

- Ukonstytuowanie się Instytutu Badania Europy Wschodniej*, „Słowo” 1930, nr 45(2255), 23 lutego.
- Uroczystość otwarcia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Słowo” 1930, nr 46(2256), 25 lutego.
- Waśkowski E., *Dwie próby estetyzacji adwokatury*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1936, t. 7.
- Waśkowski E., *Kodeks zobowiązań a 1 cz. X t. Zводу Praw*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1934, t. 5.
- Waśkowski E., *Przyznanie stron w procesie cywilnym (Z powodu projektu polskiej procedury cywilnej)*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1928, t. 2.
- Waśkowski E., *Rozwój ustawodawstwa cywilnego w XIX wieku*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1925, t. 1.
- Waśkowski E., *Ustalenie wysokości wynagrodzenia za wywłaszczenie*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1935, t. 6.
- Waśkowski E., *Zasady procesu cywilnego*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1930, t. 4.
- Waśkowski E., *Zasady ustroju sądów (Z powodu wydania prawa o Ustroju Sądów Powszecznych)*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1929, t. 3.
- Waśkowski E., *Źródło prawa rosyjskiego obowiązującego na Ziemiach Wschodnich*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1930, t. 1.
- Westfal S., *Z dziejów uprawy współczesnego języka litewskiego: nowa próba wprowadzenia prepozycji i prefiksu in do języka litewskiego*, „Balticoslavica” 1938, t. 3.
- Wielhorski W., *Byt ludności polskiej w państwie litewskim. W świetle dochodzeń jej praw przed Ligą Narodów*, Wilno 1925.
- Wielhorski W., *Litwa etnograficzna: przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*, Wilno 1928.
- Wielhorski W., *Litwa współczesna*, Warszawa 1938 (Biblioteka Służby Geograficznej, t. 17).
- Wielhorski W., *Sprawy terytorialne w polityce Litwy*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1933, t. 1.
- Wilanowski B., *Die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften in Wilna*, „Balticoslavica” 1933, t. 1.
- Wilanowski B., *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1929, t. 3.
- Wilanowski B., *Rozwój historyczny procesu kanonicznego*, t. 1: *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*, Wilno 1929 (Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 3).
- Wilanowski B., *Stosunek Kościoła do państwa w świetle ostatnich konkordatów*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1930, t. 4.
- Wilanowski B., *Ustępstwa ze strony Kościoła na rzecz państwa poczynione w konkordacie z 10 lutego 1925 r. w świetle konkordatów innych*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1928, t. 2.

- Wirszubski G., *Ochrona państwa w prawie karnym Unii Sowieckiej z uwzględnieniem projektu Krylenki*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1933, t. 1.
- Wiskont A., *Konkordat litewski w zestawieniu z konstytucją państwową litewską i konkordatem polskim*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1933, t. 1.
- Wiszniewski J., *Problem „chozrasczotu”*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1934, t. 2.
- Wróblewski B., *Cześć, godność, honor*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1936, t. 8.
- Wróblewski B., *Grupy współdziałania z prokuraturą w ZSRR*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1938, t. 9.
- Wróblewski B., *Polityka karna*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1934, t. 5.
- Wróblewski B., *Stosunek społeczeństwa do przestępców*, „Wileński Przegląd Prawniczy” 1930, t. 1, nr 1.
- Wróblewski B., *Studia z dziedziny prawa i etyki (autoreferat)*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1935, t. 7.
- Wróblewski B., *Ujednostajnienie prawa karnego*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1929, t. 3.
- Wykład Władysława Studnickiego w Instytucie Badań Naukowych Europy Wschodniej, „Słowo” 1931, nr 12(2520).
- Wysłouch S., *Dawne drogi Polesia. Ze studiów nad historią gospodarczą Polesia w XVI–XVIII w.*, „Ateneum Wileńskie” 1937, t. 12.
- Wysłouch S., *Dobra Szereszewskie. Ze studiów nad podziałem terytorialnym W. Ks. Litewskiego przed reformą 1565–1566 r.*, „Ateneum Wileńskie” 1933, t. 8.
- Wysłouch S., *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.*, Wilno 1936 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Historyczna, nr 2).
- Wysłouch S., *Rola Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej” 1933, t. 1.
- Wysłouch S., *Rozwój granic i terytorium powiatu Kобрzyńskiego do połowy XVI wieku*, „Ateneum Wileńskie” 1929, t. 6.
- Wysłouch S., *Z dziejów Łosośny i jej posiadaczy XV–XVI w.*, „Ateneum Wileńskie” 1930, t. 7.
- Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej: *Statut*, Warszawa 1930.
- Zawadzki W., *O pojęciu wartości zamiennej*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1925, t. 1.
- Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1933, t. 8; 1934, t. 9.
- Zgorzelski C., *Lermontow na warsztacie nauki sowieckiej*, „Balticoslavica” 1938, t. 3.
- Znamierowska-Prüfferowa M., *Rybołówstwo jezior trockich: rys etnograficzny*, Wilno 1930 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 3, z. 2).
- Żeromska M., *Zagadnienie metody badań literackich w Rosji*, „Balticoslavica” 1938, t. 3.